

ANTIENS GREKLAND OCH ROM

– STADSBILDNINGAR, SAMHÄLLEN, STYRESSKICK OCH MILITÄR

Fördjupningstematik från Världskulturmuseernas digitala lärplattform

ANTIKEN

Av KENNETH SILVER, FD, intendent Grekland-Rom-Cypern

CC BY-NC 4.0

NO AI TRAINING

Innehåll

Grekland	4
Stadsstaterna (<i>polis</i>)	4
Krig och krigföring under den klassiska eran	6
Grekisk militär organisation och vapen ca 700–300 f.Kr.	7
 Sparta:	
Samhälle och ledarskap	10
Armén och krigföring	14
 Athen:	
Stadsstaten och samhället	15
Förvaltningsstruktur och demokrati	19
Grunden för demokratin läggs	19
Demokrati: för och emot	20
<i>Areopagrådet</i>	
Folkförsamlingen	
<i>Boule</i>	
<i>Dikasterian – de folkvalda domstolarna</i>	
Samhällsklasserna i Athen	26
Armén och ledarskap	30
Befälstrukturen	33
Militär strategi och taktik	35
 Den hellenistiska tidens "moderna" krigföring	41

Romarriket	46
En stadsstat kommer till: från lerhyddor till en supermakt	46
Rom under republikens tid: staden på de sju kullarna	48
Regeringssystem och samhället under republikens tid	50
Grunden för västerländsk lagstiftning och rättskipning läggs i Rom: den äldsta kodifikationen av romersk rätt, <i>Lex Duodecim Tabularum</i> (12 tavlornas lag)	51
Rom: Konsulerna	53
Senaten	53
Folkförsamlingarna och deras funktioner	54
<i>Comitia curiata</i>	
<i>Comitia centuriata</i>	
<i>Comitia tributa</i>	
<i>Concilium plebis</i>	
<i>Cursus honorum</i> eller den romerska ämbetsmannabanan	
Högre ämbeten (<i>magistratus maiores</i>) i <i>cursus honorum</i> :	
Lägre ämbeten (<i>magistratus minores</i>) i <i>cursus honorum</i> :	
Roms regeringssystem och samhället under kejsartiden	58
Kejsartidens "nya världsordning"	59
Rom – krigets och våldets barn	61
Romerska armén och legionen	62
Den romerska arméns befälsstruktur	64
Den romerska armén på fältet och i arkeologiska fynd	65
Strategi, taktik, och kolonialism under antikens tid	66
Mer innehåll hittas via www.varldskulturmuseerna.se/digitala-resurser/skolprogram-online/antiken/	
Antiken - Världskulturmuseerna	

Grekland

Stadsstaterna (*polis*)

Grekiskans *polis* definieras både som *stad* och *stadsstat* och representerar den gängse samhällsform som dominerade hela det östra Medelhavsområdet från arkaisk tid ca 750 f.Kr. till senantikens tid ca 550 e.Kr. Termen *polis* har i själva verket två primära betydelser: ett settlement i snävare betydelse och ett samhälle i makroperspektiv. I den inskränkta formen bestod en *polis* av hus, i ett utvidgat, samhällsligt perspektiv inneslöt det människorna, individerna.

Med tanke på styrelseformen var en *polis* alltid centraliserad till en kärnbebyggelse där den politiska ledningen var förväntad att existera. I den bemärkelsen kan man också definiera en *polis* som ett självständigt, autonomt samhälle under antikens tid. Vid sidan av det, var *polis*-enheten vanligtvis också självförsörjande. I sin allra kortaste definition var en grekisk stadsstat ett begränsat geografiskt område med en kärnbebyggelse (*polis*) där största delen av medborgarna (*polites*) bodde, omgiven av ett jordbruksbälte eller inlandet (*chôra* eller *ge*). Hur många som uppehöll sig inom en stadsstat inom en viss period är oklart och det varierade säkert också.

Man kan därför säga att en typisk stadsstat bestod av en stadskärna som även i det bästa fallet beboddes bara av ett tusental till högst några tiotusentals invånare. Livsnödvändigheten var att stadsstaten omgavs av ett bördigt jordbruksbälte med tillgång till spannmål, livsmedel och råvaror som behövdes för försörjningen. Styrelseformen gjorde att "stat" och "stad" blev ganska synonyma uttryck, vilket gav upphov till benämningen "stadsstat". En del historiker skulle också säga att den grekiska *polis*-staden var på samma gång ett slags filosofisk ideal eller kanske rentav utopi.

Den geografiska, topografiska och politiska ramen för den grekiska stadstatsvärlden var väldigt splittrad. Under arkaisk och klassisk tid fanns ett tusental små självständiga riken, vilka går under den allmänna benämningen stadsstat (*polis*). Småstadsvärlden låg utspridd på fastlandet, i Egeiska havets övärld och på Mindre Asiens västkust (Anatolien), men också norrut i Makedonien och bortom Svarta havet (se kartan under). Allt som oftast var stadsstaterna små och saknade större resurser.

Författningsutvecklingen och de sociala förhållandena i stadsstaterna var inte heller likformade, men oftast levde de i en fredlig samexistens, frihet och självständighet utan inblandning av främmande makter. Staternas allianser eller förbund, vilka tidvis ingicks, förvandlades ofta till ekonomiska och politiska maktblock, löst uppbyggda försvarsorganisationer eller en samordnad allians för direkt krigföring i Grekland eller bortom havet.

De två mest kända politiska och militära stormakterna under antikens tid var Sparta och Athen, men andra viktiga platser var till exempel Korinth och Theba. Däremot är

det viktigt att förstå att beteckningen "greker" (*hellener*) som ett uttryck för identitet och samhörighet inte förekom allmänt under antikens tid.

Riktigivande karta av grekiska stadsstater i den homeriska världen med engelska namn.
Bild: Khan Academy/Wikipedia Creative Commons 3.0 license, Pinpin.

Utformningen av Rom till en stadsstat – staden på sju de kullarna – skedde från det 7:e århundradet f.Kr. fram till 400 f.Kr. På samma sätt som i Grekland, hade stadsstaten en centraliserad kärnbebyggelse som utvecklades till ett tydligt urbant centrum (*polis*), i det här fallet kring staden Rom med den omgivande landsbygden. Den politiska utvecklingen och händelseförloppet i Rom skulle dock bli väldigt annorlunda jämfört med de övriga stadsstaterna i östra Medelhavsområdet. I praktiken var det inte heller romarna som grundade Rom, utan det var etruskerna, av vilka romarna tog över en infrastruktur som redan var rätt så utvecklad.

Under senare delen av den republikanska tiden utvecklades Rom snabbt till den dominerande makten på den italienska halvön samtidigt som samhällssystemet, författningen och själva staden Rom växte kraftigt. Vi kan med skäl också anta att mycket av det kulturella inflytandet kom ursprungligen från Grekland via den etruskiska

kulturen, som sakta smälte samman med den romerska mot slutet av den republikanska tiden. I stadsstaternas historia är den avgörande skillnaden att Romarriket blev ett av de största och långvarigaste imperierna i världshistorien. Samtidigt blev staden Rom det politiska och ideologiska centrumet för det enorma geografiska och politiska imperiet, som skulle täcka största delen av den kända världen. Romarriket uppvisade en stor social kohesion, och de romerska rättigheterna i form av medborgarskap som utsträcktes åt folk och stammar i hela imperiet blev en kraft eller ett slags lim som höll riket samman och integrerade människor, mycket i motsats till den grekiska världen där medborgarskapet skilde åt befolkningsgrupperna.

Krig och krigföring under den klassiska eran

Antiken var präglad av krig och krigföring. Av de närmare ett hundra stora krig vilka utkämpades under den klassiska tiden involverade bara omkring 30 den grekiska världen. Inga större tillfälligheter eller historiska oklarheter låg bakom krigsutbrotten i Grekland. I praktiken berörde största delen av krigen under arkaisk och klassisk tid stadsstaternas inbördes tvister eller oenighet mellan koalitioner. De resterande omkring tvåtredjedelarna av krigshandlingarna ägde rum i den romerska världen.

Vår kunskap om grekernas attityder om krigföring är däremot osäker och begränsar sig till fåtal exempel hos vissa författare som *Xenophon* (ca 430 – ca 350 f.Kr.) och *Aeneas Tacticus* (4:e århundradet f.Kr.). Allmänt taget behandlade litteraturen krigets fasor, elände och råhet på ett ganska realistiskt sätt, bland annat i de för allmänheten riktade tragedierna. Ett klassiskt exempel redan från arkaisk tid är de berömda diktverken *Iliaden* och *Odyssén* (8:e århundradet f.Kr.). Diktverken som skildrade det trojanska kriget under sen bronsålder har tillskrivits den mytomspunna *Homeros*. Man menar att i och med dem inleddes den historiska tiden i Grekland och den västerländska litteraturens frammarsch. Man har också föreslagit att diktverken kan i själva verket ha författats av olika författare, i stället för en person.

Den ganska ojämna fördelningen av dokumenterade krig mellan den grekiska och romerska världen kan åtminstone delvis förklaras genom att Grekland under hela sin existens kännetecknades av en pågående filosofisk diskussion om ett fredsideal. Längtan efter fred och polemik var typiska drag för den grekiska kulturen, vilket också i praktiken bidrog till längre perioder av fredlig samverkan mellan stadsstaterna. Något jämförbart samhällsligt fenomen existerade aldrig i Rom, snarare var det tvärtom.

En annan möjlig förklaring är att i det grekiska perspektivet sågs krig som "ett nödvändigt ont", inte som ett legitimt självändamål för att uppnå politiska mål, vilket var den rådande mentaliteten i Rom. Greken ansåg alltid att icke-våld var den mest prioriterade vägen, redan därför att stadsstaterna till sitt väsen skulle vara självständiga och suveräna, och inom det gällande demokratiska konceptet strävade man helst mot fred som slutmål. Det är därför möjligt att grekerna under antikens tid faktiskt hade lyckats – i motsats till romarna – att utveckla effektiva samhällsmekanismer inriktade på konfliktlösning och fred. Men om man var säker på sin krigslycka, och om det fanns stora vinster att se framemot eller om det sociala

trycket i samhället blev för stort, drog sig inte heller grekerna för att förena sina krafter och göra gemensamma krigståg även bortom horisonten.

I Romarriket var krig den allmänna mekanismen med vilken man sökte "fredliga perioder och lugn". Den romerska världsbildens tolkning under tidig kejsartid gick ut på att Rom hade gett världen en "fred", även om denna fred *de facto* baserade sig helt på brutal krigföring och militära kampanjer som underkuvade allt motstånd.

Grekisk militär organisation och vapen ca 700–300 f.Kr.

På grund av källäget är vår kännedom om när vapen eller försvarsutrustning lämpad för krigföring egentligen började tillverkas fortfarande ganska bristfällig. I vilket fall som helst skedde det långt innan antiken. De tidigaste exemplen på en specialiserad militärteknologi kommer nämligen redan från neolitisk tid. I Jeriko i Israel har man grävt fram befästningar anlagda ca 8 000 f.Kr. och metallvapen, trots att nyare arkeologiska fynd visar att pilbågar med pilar avbildades redan under stenåldern i paleolitisk grottkonst. Däremot är den grekiska kulturens krigföring och vapen rätt så bra kända och bryts ned i sina grundbeståndsdelar i följande avsnitt.

Grundelementet i den grekiska tidens (ca 700–300 f.Kr.) militära organisation utgjordes av den tungt beväpnade infanterisoldaten, *hopliten* (på grekiska *hoplitai*). Athen och Sparta införde kanske så tidigt som ca 600 f.Kr. en slags allmän värnplikt för hopliter. De rekryterades från stadsstaternas manliga, fria medborgare, vilka oftast hade en bakgrund inom jordbruket och innehade en förutbestämd inkomstbas. Man antar att under hälften av stadsstatens medborgare mobiliserades till hoplithären under antikens tid.

Men redan den siffran berättar att militärtjänsten omfattande en betydande del av den manliga befolkningen, med tanke på att jordbruket allmänt taget var så viktigt och att det fanns också de som inte var dugliga till militärtjänst av olika anledningar. I gientjänst försäkrade sig hemmansägaren och bonden som blev hoplit att han fick rösträtt och en privilegierad ställning i samhället. I praktiken resulterade systemet i att en "militär reserv" formades ute på den grekiska landsbygden som kunde försvara sina byar, familjer och jordlotter, men också dra ut i krig i nationens intresse.

Till vänster: en romersk *testudo*, den så kallade *sköldpaddsförmaning*, baserad på den grekiska falangen. Fotografi: okänd. Till höger: Det enda bevarade exemplaret av en romersk *scutum*-sköld som hittades i staden Dura Europos vid Eufratfloden. Bild: Tony de Camillo, 2009. Wikipedia, CC-PD Mark/ Yale University Art Gallery, USA.

Den tungt beväpnade hoplithären blev snabbt ett effektivt och överlägset vapenslag i sin lilla värld. Hären organiserades i massiva grundenheter under den tekniska benämningen *falang* (*phalanx*). Ursprungligen var falangen antagligen en sumerisk uppfinning från det 3:e årtusendet f.Kr., även om vi känner till formationen bäst från den grekiska världen. Under romartiden kallade man liknande formationer för "den låsta sköldpaddsförmaningen", en effektiv och fruktad formation på slagfältet. Männen låg skyddade under de typiska rektangulära eller smått ovalformade legionärsköldarna kallade *scutum* (se bilderna ovan).

Om man bryter ned beväpningen hopliten bar på i sina allra enklaste beståndsdelar, bestod den av ett kroppsskydd eller harnesk framställd av kompositmaterial med benpansar, brons hjälm med ansiktsskydd och den stora bronskölden (80–100 cm) med vilken man skyddade sig själv och delvis också mannen till vänster. Huvudvapnet var det långa och mäktiga spjutet (se bilden under). I striden erbjöd falangen på sätt och vis ett dubbelt skydd: för det första var infanteristen pansrad genom sin egen, personliga skyddsutrustning, men för det andra låg han i skydd bakom en yttre mur av sköldar som omgav falangen på alla sidor.

Rekonstruktion av en grekisk hoplit med utrustning.
Bild: Johnny Shumate, 2012/World History Encyclopedia.

Även om hoplittekniken är ett väl forskat tema inom antikens krigshistoria, är det inte lika bra förstått att hoplitskapet samtidigt också var ett kraftigt socialt fenomen i samhället. Hoplithärens militära framgångar baserade sig på hård träning och disciplin, men också en hög samhällsstatus. Stridslinjens starkaste skydd fanns i frontal riktning genom sköldmuren varifrån en spjuthäck stack ut. Det finns indikationer på att åtminstone vissa grekiska sköldmodeller bar den stadsstats symboler (*insigna*) man kämpade för och kan ha varit bemålade som under romartiden. Det verkar också som om vissa sköldmodeller hade ett rakt, smalt snitt eller en öppning på den yttre kanten, vilket kan ha fungerat som ett titthål utåt för att lokalisera fienden eller en öppning för spjutet.

Faktum är ändå att inne i falangen stod den tungt beväpnade hopliten sida vid sida med sin kamrat i flera man djupa led, beroende på hur många soldater det fanns. I striden hets hade falangen en tendens att "dra" en aning till höger, då man försökte ta skydd bakom grannens sköld. Det intressanta är att en falangformation kunde användas såväl i anfalls- som försvarssyfte. I anfallssyfte skuffades fienden framåt och nedgjordes med spjut. Åtminstone den moderna filmindustrin är övertygad om att de grekiska hopliterna bar på sköldar utrustade med hål för spjut, vilka användes mera i stil med de medeltida lansarna som närbekämpvapen eller stickvapen.

Svagheten med formationen var att drivkraften alltid grundade sig på hoplitsoldatens individuella styrka och tekniska kunnande. Under stridens gång förblev formationen bara så stark som dess svagaste länk var. En annan bristfällighet var att sidorna eller flankerna lämnades ofta öppna för fiendens attacker. Falanger kunde inte heller

användas framgångsrikt i all slags terräng. En lika begränsande faktor var hoplitens tunga utrustning och beväpning som kunde uppgå till ca 30–40 kg, vilket gjorde att manövrarna oftast blev kortvariga och tungrodda redan av naturliga orsaker.

Den största svagheten med systemet var emellertid att de hopliter som rekryterades till falangerna var trots alla goda intentioner fortfarande bara amatörer. En direkt konsekvens av amatörskapet blev att endast korta, säsongartade militära kampanjer var vanligtvis möjliga. Dessutom ägde kampanjerna rum i normala fall under sommarhalvåret, om det råkade passa in i hoplit-bondens liv. Alla dessa uppräknade brister ledde efter de Persiska krigen till en situation som var mogen för ett utvidgande av hoplitvärnplikten och en modernisering av det militära systemet. Ett effektivt krig till havs och land krävde nämligen män ur alla samhällsklasser: fria, slavar, medborgare, utlänningar och värnpliktiga vid sidan av anställda "legosoldater". Antagligen det enda undantaget i Grekland var Sparta, där hopliterna tjänstgjorde på heltid, utan en parallell skyldighet att odla jorden. Jordbruket i Sparta sköttes nämligen av de livegna heloterna, vilket frigjorde de spartanska männen bland annat för militärtjänst på heltid. Spartas unika samhällssystem kommer att behandlas skilt.

Ute på stridsfältet kunde falangerna stödas av ett lättare kavalleri (*hippeis*), specialister i spjutkastning (*peltastai*) eller lättare beväpnade soldater (*psiloi*). Senast under det 5:e århundradet f.Kr. hade kavalleriet intagit sin plats som ett viktigt, särstående vapenslag inom armén. Därutöver skulle det också ha funnits andra truppförband eller allierade enheter.

Hur som helst, det faktum att militärtjänstgöringen redan före klassisk tid blev en medborgerlig skyldighet som stadsstaten övervakade, betydde på sikt att det så småningom uppstod förutsättningar för att skapa en mer professionellt inriktad armé. Den utbildade stommen kunde tillsammans med alla andra stridsdugliga män – vid behov – kallas in för tjänstgöring i konflikter, vilka också kunde överskrida stadsstatens egna gränser.

Sparta: samhälle och ledarskap

Sparta är den nästbäst kända stadsstaten i det forna Grekland. Sparta var beläget på halvön Peloponnesos i inlandet, i den övre delen av den bördiga Eurotas-dalen i landskapet Lakonien, omgiven nästan på alla håll av höga berg. Därav betecknade man Sparta också som *Lakedaimon*, ett begrepp som anammades bland annat av historikern Homeros.

Sparta avvek från de andra grekiska stadsstaterna på väldigt många olika sätt. Samhällsstrukturen i Sparta präglades av särskilda politiska och filosofiska principer, medan kulturen omgavs av en stark slöja av sekretess. Detta har lett till en allmän källfattigdom som gör det svårt att bedöma hur saker egentligen hängde ihop i Sparta. Systemet i Sparta har därför beskrivits som ålderdomligt jämfört med de andra grekiska stadsstaterna.

Ekonomi i Sparta grundade sig på ett unikt sätt på avkastningen av de jordlotter som de ofria *heloterna* odlade ute på landsbygden, vilket befriade spartanerna till "nyttigare" samhällsliga sysslor. I ljuset av arkeologiska undersökningar saknade Sparta under den grekiska tiden ganska långt monumentala publika och religiösa byggnader såväl som militära befästningar. Det här var en stor avvikelse från de andra grekiska stadsstaterna. Att det inte fanns militära befästningar förklaras ganska långt med Spartas enastående militära författning, vilken medförde att den inre höjda militära beredskapen och den ständigt närvarande armén ersatte det yttre behovet för fysiska försvarsanläggningar. Sparta lämnade inte heller efter sig skriftliga källor eller historiker som många andra grekiska stater gjorde. Det som vi vet baserar sig därför närmast på senare källmaterial som ofta är vinklat.

Ruinerna av Sparta med Taïyetosbergen och den moderna staden i bakgrunden. Taïyetos som stiger till en höjd av 2 400 m skiljer landskapen Lakonien och Messenien från varandra.
Bild: Ulrichstill. Creative Commons Attribution ShareAlike 2.0 (Tyskland).

Svartfigurig keramikskål av typen *kylix*, antagligen använd som dryckesskål för vin vid gästbud. Sparta, det 5:e århundradet f.Kr. Medelhavsmuseet samlingar, museum nummer NM Ant 1705. Maritimt motiv i en medaljongformad design med en åttaarmad bläckfisk omgiven av delfiner.

De fullvärdiga, manliga medborgarna i Sparta brukar också kallas för *spartiater* (*spartiatai*) eller *homoioi* ("de likvärdiga"). *Spartiaterna* hade en välbefäst maktställning i samhället eftersom de tillhörde den ledande krigar- och jordägande klassen. Den andra viktigaste befolkningsgruppen utgjordes av *perioikerna* (*perioikoi*) eller de "omkringboende" fria männen, som saknade medborgerliga rättigheter i Sparta. *Perioikerna* som oftast bodde ute i periferin sysselsatte sig med det som enligt konstitutionen var förbjudet för *spartiaterna*, nämligen handel, hantverk och sjöfart. *Perioikerna* hade sitt medborgarskap i en annan statsstat och stod i teorin utanför det politiska systemet, militären och lokala angelägenheter, även om de alltså var medborgare. Lägst ned i skalan stod *heloterna*, den livegna klassen som till antalet var den talrikaste. De ofria *heloterna* var inget mindre än statsägda slavar som producerade den avkastning ekonomin i samhället grundade sig på. I och med att behovet av soldater ökade senast från 400-talet f.Kr. välkomnades även *perioiker* att tjänstgöra i hjälpförband som lätt infanteri (*peltastes*) vid sidan av *heloterna* som kunde erbjudas lätta, militära tjänsteuppgifter.

Vad konstitutionen beträffar, var Sparta inte endast en monarki, utan man hade inrättat en institutionell monarki i form av ett *dubbelkungadöme* med två styrande kungar. Institutionens historiska ursprung är dunkelt, men i alla fall gav författningen kungen ett tydligt tudelat mandat. I fredstid var kungen självfallet en *monark* som styrde över sina undersåtar, men i krigstid intog han rollen som *general* i armén. Vid sidan av kungarna låg den verkställande makten hos de fem högsta ämbetsmännen, *eforerna*. Vid sidan av *eforerna* fanns Senaten eller de Äldstes råd (*gerusia*) på 28 rådsherrar, vilka alla var äldre än 60 år. Rådet fungerade bland annat som en domstol. Längst ned i hierarkin låg Folkförsamlingen eller *Apellan* där alla fullvuxna, vapenföra män över 30 år kunde delta. Även om *Apellan* i sina månatliga möten saknade förslagsrätt var den inte bara en politisk skuggorganisation, utan den hade verklig, reell makt. Eforerna tillsattes nämligen årligen genom lottning av *Apellans* fria män, vilket avsevärt förbättrade möjligheterna att bli inordnad i Spartas politiska system. Också kvinnorna i Sparta hade en mer självständig position och kunde bland annat äga och bestämma i vissa fall över sig själv, vilket inte var normen i Grekland.

Om Athen betraktas som en prototyp för en civil demokrati så då var Sparta rena motsatsen. Enligt den spartanska maktpolitiska överenskommelsen var staten en egalitär, militär demokrati vars ekonomi baserade sig på jordbruk och slavarbetskraft. Med *egalitär* menas att man var nog inriktad på jämlikhet, ungefär som i en modern demokrati, men i det här fallet gällde jämställdheten bara de fullvärdiga, manliga medborgarna som tjänade inom försvarsväsendet. Det unika med Sparta var att man inte bara slog vakt om armén som en institution, utan i verkligheten var hela samhället uppbyggt kring militära principer. Ur den här synvinkeln är det intressant att konstatera att den monarkiska förvaltningen och militära strukturen av samhället i tidiga Sparta påminde mera om republikanska tidens Rom än utvecklingen i samtida grekiska stadsstater. Alltså tidsmässigt är det möjligt att den spartanska konstitutionen kan ha inspirerat hur Rom formades.

Enligt en väldigt gammal tradition skulle den spartanska armén ha omorganiserats redan under den halvt mytiska lagstiftaren Lykurgos' tid, kanske under det 8:e eller 7:e århundradet f.Kr. Spartas konstitution avvek radikalt från de andra stadsstaternas genom att en obligatorisk militär uppfostran infördes för alla män. Staten Sparta inte bara präglades av armén, utan armén var Sparta. Samhället i Sparta ställde inga krav på att skilja det civila från det militära eftersom militär uppfostran ansågs vara "normal" verksamhet, då allt i samhället gick ut på att uppfostra dugliga soldater och förbereda sig för krig.

Det spartanska värnpliktsystemet omfattade alla män och rekryteringen pågick i alla åldersklasser, från ca 20 års ålder tills man fyllde 60 år, vilket påminner om systemet i moderna länder med obligatorisk värnplikt. I Sparta avskildes alla gossar redan från ca sju års ålder från sina föräldrar för att på heltid indoktrineras i krigskonstens hemligheter i en militär akademi (*agoge*). Akademin erbjöd ynglingarna ett kollektivt boende och där förväntades gossarna idka militära studier och kroppslig träning tills de var fullärda krigare och mer eller mindre atleter. Man påstod redan under antikens

tid att livsstilen gjorde spartanerna över lag resligare och fysiskt starkare än de andra grekerna, vilket är helt möjligt.

Sparta: armén och krigföring

Enligt antikens måttstock var Sparta definitivt en riktig supermakt. Den spartanska soldaten uppnådde ett legendariskt rykte och erhöll sin odödlighet vid slaget vid bergspasset Thermopyle 480 f.Kr., då enligt legenden 300 spartaner och deras heloter under ledning av Kung Leonidas bjöd motstånd åt den persiska jättehären under tre dagars tid. I själva verket bestod den allierade grekiska hären av omkring 7 000 greker vilka stod emot kanske upp till 300 000 perser. Slaget firas ännu i dag som ett exempel på heroisk uthållighet mot till synes omöjliga odds. Utgången kunde också ha blivit en annan, om inte den grekiska hären hade förrått av Efiltes, som visade perserna en väg över bergen så att de bakvägen kunde anfalla grekerna och komma runt passet som hindrat deras framfart. Även om den spartanska kontinenten enligt tradition nedgjordes till sista man, köpte deras motstånd välbehövlig tid för att fatta beslut och mobilisera reserver. Vid sidan av det här blev den heroiska kampen till döds vid Thermopyle en ögonöppnare för grekerna. En spartan som stupade på fältet bars hem eller till en närbelägen begravningsplats på sin sköld. Sparta började förlora mycket av sin betydelse under det 3:e århundradet f.Kr.

Den spartanska krigföringens överlägsenhet kom också till synes i det att staten som bara hade en armé och saknade en örlogsflotta lyckades ändå slå Athen som hade båda i det s.k. Peloponnesiska krigets sista skeden (431–404 f.Kr.). Athen var dess vidare Greklands ledande stadsstat som hade herraväldet till sjöss med sina berömda treroddare, *trirem*-skeppen.

Silver tetradrakm (16,74 g) av Areus I från Sparta, Lacedaemon, 310–266 f.Kr.
Till vänster på åtsidan: huvud av Herakles, tittande till höger. Till höger på framsidan: Zeus på tronen, tittande till vänster, monogram. Från en grekisk myntskatt (IGCH 172), men präglad i Sparta. Bild: American Numismatic Society, Public Domain Mark.

Spartas armé indelades i fyra eller fem grundenheter vilka vi känner till. Den minsta enheten var en *Enomotia* där mellan 30 och 40 man hade svurits in. En *Enomotia* indelades hushållsvis i två *Syssitia* på 20 man, alltså "män som satt och åt tillsammans". Två eller flera *Enomotia* utgjorde stommen för en "50:a" kallad *Pentecostys*. Två eller flera sådana "50":or formade basen för vad som kunde kallas ett "kompani", en *Lochos*. Styrkan i en *Lochos* uppgick till omkring 144 man, vilket motsvarar ett förstärkt kompani i modern bemärkelse. Följande steg uppåt i storleksordningen skulle ha varit en *Mora*, något liknande en "bataljon" eller ett "regemente" där fyra *Lochoi* ingick. Enligt den här matematiken hade grundenheten, *Moran*, kanske omkring 400–600 trupper. Även om antalet soldater i enheterna varierade under tidernas lopp, är siffrorna troligtvis ganska riktgivande.

I sin helhet skulle den spartanska armén ha varit sammansatt av ett antal av dessa "bataljoner" eller "regementen", även om det förblir oklart av hur många. Hur som helst, var arméns storlek i Sparta begränsad till omkring 5 000 – 10 000 man. Siffrorna understryker samtidigt den viktiga realiteten att stadsstaternas arméer i Grekland under arkaisk och klassisk tid förblev relativt små. Å andra sidan, i Sparta satsade man på kvalitet i stället för kvantitet, vilket i en skarp situation är ganska avgörande.

Så vitt vi kan bedöma det, var befälstrukturen i Spartas armé ganska väl genomtänkt. Även om kungen i fredstid styrde det civila samhället, tog han på sig rollen som *general* i krigstid. Under honom i hierarkin stod *polemarkerna* (*Polemarch*) vilka ledde var sin *Mora*. Kompanichefen eller "kaptenen" för en *Lochos* kallades *Lochagoi* och de assisterades av vicekompanichefer, *Protostatoi*. De minsta enheterna "50:orna" (*Pentecostys*) hade en *Pentecosteres* som kommendör. Till sist kom en *Enomotia* som leddes av en *Enomotarchoi*, ungefär motsvarande en gruppchef, typ sergeant. *Perioikerna* kunde tjänstgöra i hjälpförband som lätt infanteri (*Peltastes*). Till sist öppnades den militära karriären även för *heloterna*, om också i sekundära roller.

Man har efteråt med goda skäl konstaterat att Sparta grundade antikens första nationella, reguljära och professionella armé i Grekland, vars verksamhet koordinerades direkt av stadsstaten. Enligt Spartas officiella propaganda var spartiaterna helt överlägsna på stridsfältet. För en gångs skull stämde ryktena säkert långt överens med verkligheten, för det är alldeles klart att militärakademin i Sparta utexaminerade den antika världens mest premierade krigare, eliten, de allra bästa av de bästa i Grekland. Årligen valde tjänstemännen ännu 300 av de allra bästa hoplitsoldaterna från hela Sparta att överföras till kungens privata livvakt. Spartas livvakt påminner om det så kallade *pretorianska* gardet under romartiden, elittruppen som skyddade den romerska kejsaren.

Athen: Stadsstaten och samhället

Athen var både lika och olika sina grekiska grannar. En avvikande territoriell markering var att stadsstaten inkluderade största delen av halvön Attika där också staden Athen fanns med sitt monumentala centrum byggt kring Akropolen. Attika erbjöd stadsstaten njutningsrätten till ett ca 2 500 km² stort område, vilket var mycket exceptionellt också

enligt den antika måttstocken. Med tanke på ytan var den antika stadsstaten Athen nästan dubbelt så stor som Europas största huvudstad London är i dag (ca 1 500 km² år 2023). Staden Athen var omgiven av fyra bergskedjor, vilka erbjöd den första naturliga försvarskedjan, ifall fiender hotade.

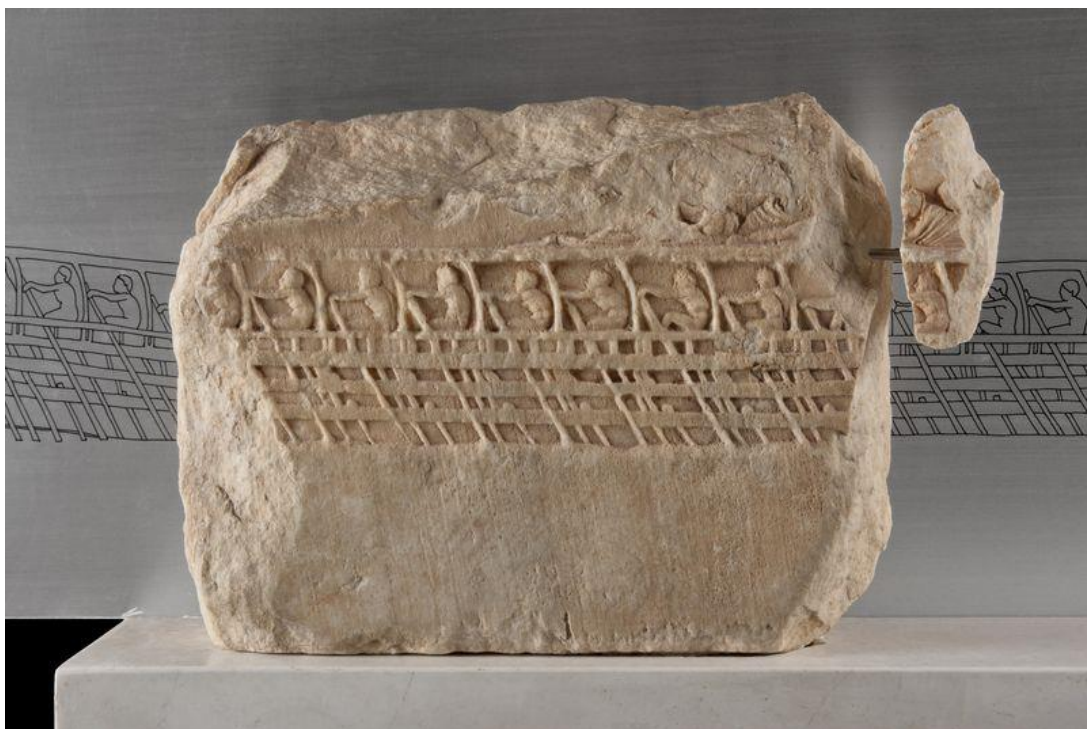
Den andra viktiga medverkande kraften var att den Attiska halvön låg vid kusten och sköt ut i det Egeiska havet, vilket komplicerade det militära läget för Athens del. Samtidigt inbjöd läget direkt också att bli en flottmakt för att försäkra herraväldet till sjöss. Under 400-talet f.Kr. byggde Athen sin berömda örlogsflotta med *trirem*-skepp, vilket bidrog till att staten kunde upprätthålla sin maktställning och göra det Egeiska havet samtidigt till ett innanhav. Existensen av en flotta hade också en stor betydelse för långdistanshandeln och kolonisationen av närliggande områden.

Den tredje, alldeles avgörande faktorn var att Attika var mycket rikt på råvaror som metaller, marmor och erbjöd förädlade produkter, vilka räckte till och med till export. Men det var särskilt en naturråvara som skiljde Athen från mängden och det var *silvret*. Den storskaliga gruvdriften vid gruvan Laurion betydde att silver kunde utvinnas på industriell skala för att rationalisera den athenska ekonomin och militären.

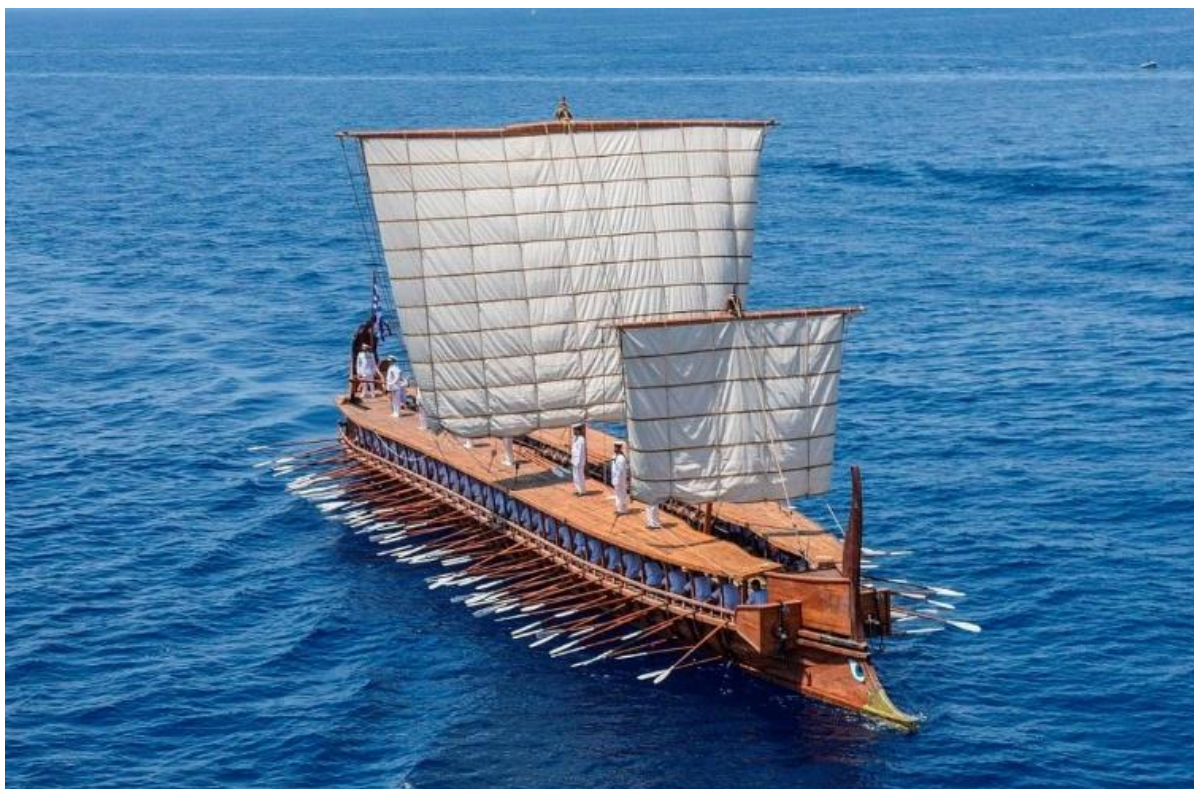
Bland annat bekostades bygget av den athenska örlogsflottan av *triremer* 483 f.Kr. med silvret. Flottan blev helt avgörande för slaget vid Salamis 480 f.Kr. mot perserna. En annan dominerande omständighet var att de talrika silverfyndigheterna gjorde det möjligt för Athen att börja prägla sina välkända silver *tetradrakmer*. De athenska så kallade "ugglorna" är antikens utan vidare mest kända mynt och intog ställningen som värdemätare inte bara i den grekiska stadsstatsvärlden, utan i hela östra Medelhavsområdet. Silvret räckte även till monumentala publika byggnadsverk, som Parthenon med sina friser på Athens Akropolis, ett av antikens dyraste tempel.

Silver tetradrakm (16,64 g) från arkaisk tid 594–527 f.Kr. präglad i Athen.
Till vänster på åtsidan, gudinnan Athena bärande på en hjälm med krön.
På frånsidan, den berömda athenska ugglan med olivblad och bär. Inskription ATHE (AΘE).
The British Museum, museum nummer 1906,1103.2591. CC BY-NC-SA 4.0.

Marmorrelief föreställande ett *triremskepp*. Nakna roddare sitta i tre rader ovanpå varandra som i rekonstruktionen bakom och ror våldsamt. Triremen är ett krigsskepp som seglar till höger och man ser att det är en treroddare av det att det finns tre rader av åror. Längst uppe ser man även andra figurer iklädda *himatia*, antingen sittande eller vilande. Dedikationen sammanfaller med den athenska flottans förlust år 405 f.Kr. vid Aigos Potamoi. Den så kallade Lenormant-reliefen upptäcktes 1952 nära Erechteion på Akropolis i Athen. Dateras till klassisk tid, slutet av det 5:e århundradet f.Kr. Höjd: 40 cm. Längd: 54 cm. Acropolis Museum Athens, museum nummer Akp. 1339. © Acropolis Museum Photo Archive (fotografi: Yiannis Koulelis, 2018). Med lov.

Ovan det athenska *trirem*-slagskeppet Olympias ("treroddare" eller "treårare") rekonstruerat.

Triremen var ett snabbt och smidigt krigsskepp och den dominerande modellen i Medelhavsområdet. *Trirem* menar att det fanns tre rader av roddare lite snett ovanför varandra på var sin sida av skeppet. Olympias byggdes 1985–1987 av ett rederi i Pireus, Athens hamnstad. Bronsrammen i fören på skeppet väger 200 kg och är en exakt kopia av ett original i Pireusmuseet. Rammen användes för att sänka fiendeskepp genom att stöta in i deras sida. Detta skepp har 170 roddare och uppnår en hastighet på 9 knop (17 km/h). Olympias är också ett uppdragsfartyg i den grekiska flottan, det enda uppdragsfartyget i sitt slag i någon av världens flottor. Bild: okänd fotograf.

Med tanke på befolkningsgrupperna och demografin, indelades det athenska samhället i tre kategorier av invånare: medborgare eller fria män över 20 år, *metoiker* (*metoikoi*) eller invånare som hade sitt medborgarskap i en annan stadsstat, men vilka var permanent bosatta i Athen. Till sist kom de livegna slaverna (*douloi*) som stod längst ned på hierarkin och behandlades som handelsvara. Det fanns såväl publika slavar (*demosioi*) som privatägda slavar (*oikos*; hushållsslavar). De publika slaverna hade det bäst ställt och kunde leva ett självständigt liv och till och med hyra hus.

Uppskattningen av antalet invånare i staden Athen under klassisk tid varierar från ca 100 000 upp till den säkert överdrivna siffran på 500 000. En befolkningsräkning (*census*) från Demetrios från Falerons tid (317–307 f.Kr.) visar att det kanske bara fanns 21 000 medborgare, 10 000 utländska invånare, och omkring 400 000 slavar i Athen. I vetenskapliga studier varierar därför uppskattningen av Athens befolkning stort mellan 20 000 – 60 000 medborgare, 10 000 – 25 000 utländska invånare och 50 000 – 400 000 slavar, vilket kan anses vara riktigt givande. I vilket fall som helst, är

förhållandet mellan fria män och antalet slavar uppseendeväckande stort även i de försiktigaste uppskattningarna. Det kan ju ha uppgått till 20 slavar i förhållande till varje fri man.

Förvaltningsstruktur och demokrati

Generellt sätt kan man tänka sig att förvaltningsstrukturen i antikens Athen följde ett förstadium till en *tredelad maktfördelningsprincip*, långt innan den förädlades av baron Charles-Louis de Secodant Montesquieu (1689–1755).

Montesquieu, den franske filosofen och författaren, skapade det som idag heter *Maktfördelningsprincipen*, en princip som ännu följs i ledande demokratiska länderna. Enligt principen finns det i en stat en ledande kraft som ett statsöverhuvud. Makten är vidare indelad i en *dömande makt* i form av ett rättsväsen, en *verkställande makt* som en regering samt en *lagstiftande makt* som till exempel en riksdag. Att dela makten på det här sättet ansågs vara ett sätt att hindra maktmisbruk och diktatoriska inslag.

I Athen förekom dessa grundelement i form av olika förvaltningsorgan, vilka antagligen leddes av en *arkont*, den högsta principiella makten inom civila och rättsliga ärenden. Det högsta organet var *Areopagrådet* där alla var före detta *arkonter*. Under dem fanns *Folkförsamlingen (Ekklesia)*, ofta jämfört med "riksdagen" och till sist *Boulen* med representanter från de olika grekiska geografiska distrikten. Dessa skall vi kort undersöka under, men innan det ska vi titta närmare på hur demokratin egentligen föddes i Athen.

Grunden för demokratin läggs

I antikens historia är Athen bäst känt för sin roll som demokratins vagga. *Arkonten* och statsmannen Solon (föddes ca 630 f.Kr. och dog ca 560 f.Kr.; verkade som *arkont* eller statsman 594 f.Kr.) brukar ibland räknas som den athenska "demokratins grundare". Åtminstone var han en av demokratins stora föregångsmän samt en social och politisk reformator. Hans lagpaket, kallat "Solons Lagar", inledde det reformarbete som öppnade vägen för demokratin i och med att andra än aristokrater kunde därefter bli inordnade i det politiska systemet, då börd och släktskap inte mera uteslutande avgjorde bestämmanderätten.

Även om aristokratins makt också i fortsättningen var säker, var tanken ändå att åstadkomma en större jämlikhet i samhället genom att erbjuda ett bättre lagskydd åt de lägsta samhällsklasserna och mera ekonomisk stabilitet. Trots att styrelseskicket efter det här i princip erbjöd en möjlighet också till andra än rika jordägare att ge sin in i politiken, förblev förmögenheten också i fortsättningen avgörande när politiska tjänster och makt fördelades i enlighet till vilken samhällsklass man hörde.

Den klassiska tidens demokrati föddes senast under politikern Kleisthenes' tid 508/507 f.Kr. efter införandet av en rad andra konstitutionella reformer. Reformerna

bestod av en ny indelning av medborgarna i tio stammar, *fyle* (grekiskans *phyle*) och "folkbokföringsdistrikt" kallade *demos*. På sätt och vis blev det här den regionala och administrativa grunden för den moderna kommunindelningen i Grekland.

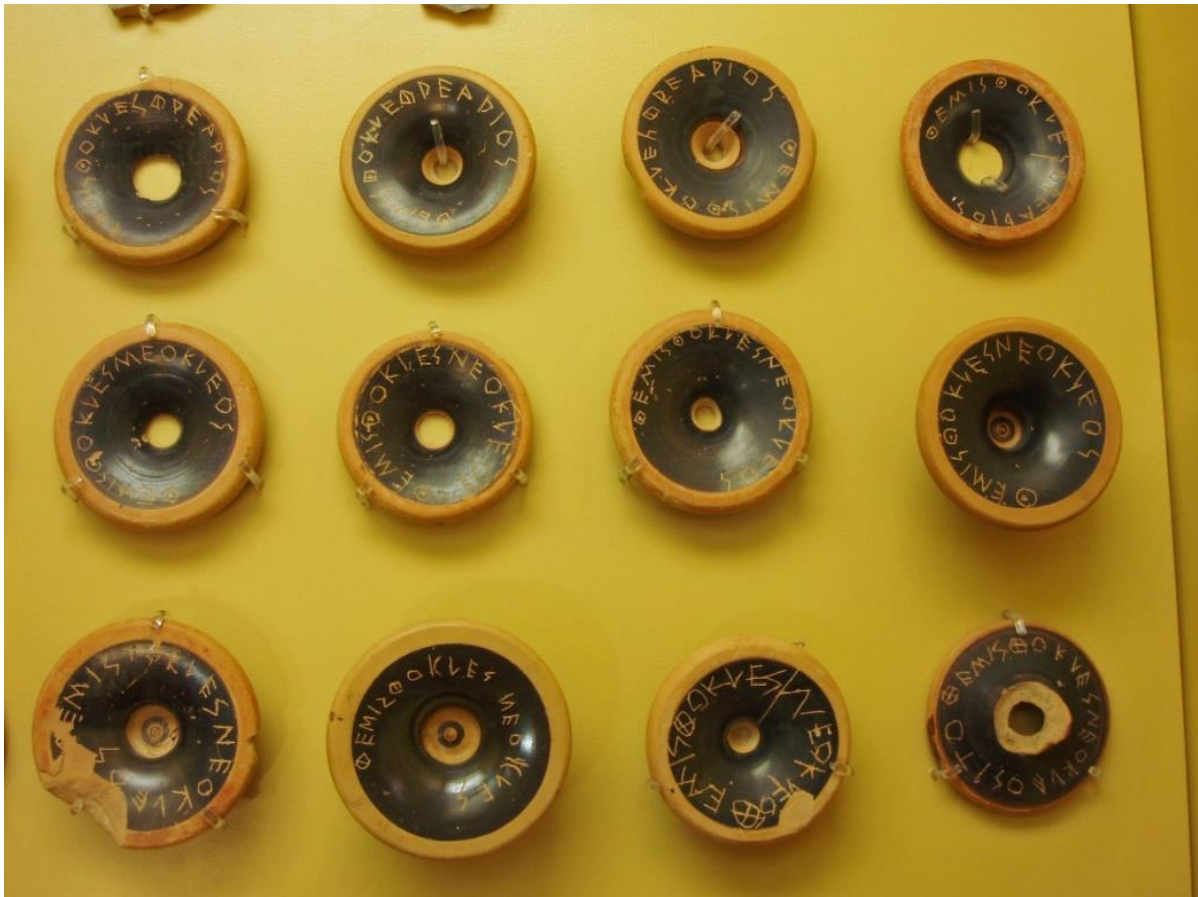
Athenskt medborgarskap utvidgades också till de flesta män som bodde ute på landsbygden i Attika i de otaliga folkbokföringsdistrikten, och dessa kom att åtnjuta exakt samma rättigheter som personerna innanför stadsmurarna i Athen. *Demerna* var det grundläggande elementet för armén och den nya politiska institutionen – de 500:es råd – dit varje *fyle* tillsatte 50 representanter åt gången.

Demokrati: för och emot

Trots att den athenska demokratin har omkring 2 500 år på nacken och Montesquieus *Maktfördelningsprincip* har funnits till i omkring 300 år, är de flesta verkliga demokratier ännu relativt unga i världen. Demokrati brukar kallas för ett sätt att ordna upp samhället så "*att folket får styra*". Men det intressanta är att det trots allt är väldigt svårt att definiera entydigt vad demokrati på riktigt är redan av den anledningen att det också finns olika typerns demokratier. Därför pågår det ännu i dag en aktiv diskussion om vad demokrati är, hur den tillkommer, och vad den borde eller inte borde innehålla. Situationen är faktiskt inte så olika den som rådde redan under antikens tid.

Många ledande antika personligheter, bland dem den store filosofen och samhällskritikern Platon (427–347 f.Kr.), Aristoteles' (384–322 f.Kr.) lärare, tog redan från början avstånd från demokratins tanke och ansåg att den bara frambringade de allra sämsta egenskaperna hos människorna. En orsak var att det athenska "demokratiska" systemet hade försvagats och blev ökänt redan i antiken. Demokratins "första offer" blev oliktänkaren Sokrates (ca 469–399 f.Kr.), som i "demokratins namn" tvingades att begå självmord.

Livet kunde i en demokrati bokstavligen gå i spillror också en annan väg; nämligen om man som medborgare i en hemlig röstning fick sitt namn skrivet på krukskärvor (*ostrakon*) och därigenom blev utvisad från samhället. Därav kommer det fortfarande använda uttrycket att bli "*ostrakiserad*", det vill säga bli utesluten från ett sammanhang. Ofta innefattade *ostrakisering* att man blev tvungen att lämna sin hemstad åtminstone för en begränsad tid, men man kunde likväl bli landsförvisad för gott.

Ostraka, krukskärvor hittade i en brunn på Athens Agora i Grekland. Museet i Attalosstoan i Athen. De här skärvorna hör samman med *ostrakisering* av Themistokles från Phreari år 482 f.Kr. Ibland gjordes tusentals röster för att få en individ ut från Athen, och denna gång var det Themistokles som fick packa sin väska. Källa: The Athenian Agora, Volume XXV, Ostraka, Mabel L. Lang, Princeton, New Jersey 1990, s. 35. Okänd fotograf, 2008. Wikipedia, PD-self.

Tanken om en representativ demokrati är förstås alldeles banbrytande, men det här omsattes aldrig i praktiken, inte ens i antika Aten. Om man då tänker på antikens demokrati som begrepp ur ett modernt perspektiv, fanns där massor av motsättningar som man–kvinna, medborgare–icke-medborgare och fri och ofri, den senare i bemärkelsen fri man/kvinna eller slav. Likaså föll kvinnor och barn ganska långt utanför det antika samhällssystemet, även om undantag också förekom.

Det som alltså framför allt kännetecknade det athenska systemet var att enbart män som var fria medborgare förestod likvärdiga politiska rättigheter, yttrandefrihet, och kunde fatta politiska beslut tillsammans. Dessutom var det trots alla godvilliga reformer lika klart att makten fortfarande koncentrerades till de högre samhällsklasserna som besatt egendom och demokratin förblev ganska långt de "rikas hobby". Vidare är det befogat att anta att villigheten att delta i den politiska processen och utnyttja sina medborgerliga rättigheter varierade också inom den mest privilegierade klassen. Av naturliga skäl var inte heller alla lika intresserade eller begåvade med tanke på värtalighet och saknade kanske förmågan att övertyga andra. Det radikala var att Athen var villig att betala lön åt de medborgare som skötte stadsstatens ärenden.

Hur man än räknar, betyder det ovan nämnda även enligt en mycket försiktig uppskattning att den "demokratiska" kärnan i samhället genom Athens hela historia bestod enbart av en försvinnande liten skara medborgare. Kanske upp till 95% av invånarna stod hela tiden utanför det politiska systemet, även om Athen uppfattades som en demokrati. En sista stor, oförenlig del med det moderna demokratibegreppet som redan hänvisats till, var att antikens demokrati fungerade under hela sin existens i ett slavsamhälle.

Att samhällets grundläggande funktioner fungerade med hjälp av slavarbetskraft var alldeles naturligt och självklart genom hela antiken. Samtidigt är det klart att slavarnas antal, betydelse och bemötande varierade ganska mycket i de olika antika kulturerna. Men det oaktat är det alldeles avgörande att förstå att slaveriet aldrig utgjorde ett större etiskt eller moraliskt problem som det nuförtiden gör, inte ens under de första kristna århundradena.

Det står till exempel i Nya testamentets *Efesierbrev* i kapitel 6:5–8 som författades under tidig romartid så här:

"I tjänare, varen edra jordiska herrar lydiga med fruktan och bävan, av uppriktigt hjärta, såsom gällde det Kristus; icke med ögontjänst, av begär att behaga människor, utan såsom Kristi tjänare, som av hjärtat göra Guds vilja; och gören eder tjänst med villighet, såsom tjänaden i Herren och icke människor. I veten ju, att vad gott var och en gör, det skall han få igen av Herren, vare sig han är träl eller fri".

Tanken om rasernas ojämställdhet och de etniska gruppernas olika sociala värde florerade ända fram till 1800-talet, tills slaveriet slutligen avskaffades.

Areopagrådet

Den klassiska tidens politiska system dominerades av *Areopagrådet* och allt kan ha börjat med att de gav råd åt kungen. Detta ungefär 150-man starka adelsmannaråd samlades på Areopagen i Athen för att värna om samhällsordningen och lagarna, senare på ettårs mandat. Areopagen var sålunda Athens äldsta aristokratiska råd och sammansatt av före detta arkonter (*archōn*) som kollegialt samlades för att handha olika arbetsuppgifter. Även om *Areopagrådet* med arkonter kännetecknade särskilt den klassiska tidens politiska system, vet vi att arkonter tillsattes redan under det 7:e århundradet f.Kr.

Den ledande arkonten, den så kallade *eponyma* arkonten (*archon eponymos*), gav sitt namn åt hela kalenderåret i Aten, vilken samtidigt också sammanföll med ämbetsåret. En annan viktig *arkont* var "*generalarkonten*" (*archon polemarchos*), mannen som innehade det högsta militära ansvaret och svarade för utrikespolitiken och utlänningarna i staden. I många av de grekiska stadsstaterna var den högsta tjänstemannen just en *arkont* och hans makt påminde om en regents eller kanske statsministerns befogenheter.

Det kollegiala *Areopagrådet* levde kvar till tidig hellenistisk tid, trots att dess befogenheter inskränktes och överläts åt andra funktionärer.

Kullen Ares i Athen, alltså *Aeropagen*, sedd från Akropolen. O. Mustafin, Wikipedia 2011, CC0.

Folkförsamlingen

Folkförsamlingen (Ekklesia) utgjorde "demokratins fönster utåt" och anses av många ha varit det viktigaste organet. Vem som helst kunde bli vald till Folkförsamlingen, förutsatt att man var medborgare, och tjänsten var frivillig.

Till att leda Folkförsamlingen utsågs nio *presidenter (Proedroi)*, som organiserade mötena och övervakande röstandet. Till de ärenden Folkförsamlingen behandlade hörde bland annat att organisera militära och ekonomiska ämbeten, lagstiftning samt styrandet av utrikespolitiken.

I många populära sammanhang har därför den athenska Folkförsamlingen direkt jämförts med en modern riksdag. Analogin blir trots alla goda avsikter och många tappra försök ändå kraftigt missvisande eftersom en egentlig representativ demokrati i modern bemärkelse aldrig uppstod i denna typs antika struktur.

Orsaken är enkel. Det rådde nämligen en demokrati innanför Folkförsamlingen i och med att varje man hade tal- och rösträtt, och även beslut fattades enligt majoritetsprincipen precis så som i en riktig demokrati och en modern riksdag. Men däremot tillsattes representanterna till folksamlingen inte demokratiskt. Det var enbart fria, fullvuxna män som var medborgare som kunde delta i mötena, vilka sammankallades åtminstone en, men oftast två eller tre gånger per månad.

Boule

Vid sidan av Folkförsamlingen utsågs en *Boule* genom lottning från Attikas olika geografiska distrikt och stammar i likartade proportioner. Man räknar med att det torde ha funnits mellan 400–500 medlemmar i rådet. Inom *Boulen* valdes ännu en skild, verkställande kommitté bestående av en stam i taget av de tio på en roterande basis, på ett års mandat. I denna så kallade *Prytany* (grekiskans *prytaneis*) satt 50 representanter från stammen.

Medlemmarna i Boulen måste ha fyllt 30 år och man kunde tjänstgöra två gånger, vilket var mera än vid de andra tjänsterna. Boulen sammanträdde på Athens Agora i *Bouleterion*-byggnaden. Det är möjligt att Boulen i början kan ha haft att göra med civil- och straffrättslig lagstiftning eller att det kan ha fungerat som ett rådgivande organ för flottan eller som en slags domstol. Man tror att Boulen hanterade Folkförsamlingens dagordning, valde vissa tjänstemän och intervjuade andra lämpliga kandidater.

Bouleterion-byggnaden från ca. 500 f.Kr. i Athen med en amfiteater innanför den fyrkantiga byggnaden. Det var här som de 500 rådmännen samlades för att dryfta och göra beslut för stadens bästa. Man kan tänka sig samlingen som ett slags parlament. Med lov av www.AncientAthens3D.com och Dimitris Tsalkanis.

Dikasterian – de folkvalda domstolarna

Vid sidan av dessa ovan presenterade tre grundelement fanns domstolar av olika slag med tusentals domare eller andra ämbetsmän valda på årlig basis genom lottnings. I de lagpaneler som kallades *dikasteria* handhades både privata och offentliga mål. Antalet medlemmar i en panel varierade mellan 200 och 500 personer och de skulle ha suttit ett år åt gången.

Medlemmarna skulle vara 30 år fyllda och kandidaterna drogs ur en pool på 6 000 frivilliga medborgare. I det här perspektivet kan man tänka sig att domarna representerade "folkets vilja".

En så kallad *kleroterion*, en slags lottningsmaskin i sten som användes i Athen och andra grekiska stadsstater för att välja ämbetsmän till Boulen, till andra statstjänster eller medlemmar till domstolar. Man satte in representanternas namn slumpmässigt i hålen, oftast så att samma stams män satt i rader. Därefter lottades kandidaterna ut på ett komplicerat sätt med hjälp av bland annat färger och mekaniska hjälpmedel för att garantera immuniteten i processen. Längst ned till vänster, rester av en *pinakion*, bronsbiljetter. Till höger nere: "röster" i brons. Athen, Ancient Agora Museum. Fotografi: Kenneth Silver, 2007.

Lottningsmaskinen ovan använde bronsplaketter eller biljetter av den typ som illustreras ovan kallade *pinakion* (detta exemplar sägs finnas i The British Museum (ca 370–362 f.Kr. och återanvändes efter 350 f.Kr.). Den här kandidaten hette Archilochos från Phaleron.
Wikipedia, 2010, Drono1. CC BY-SA 3.0.

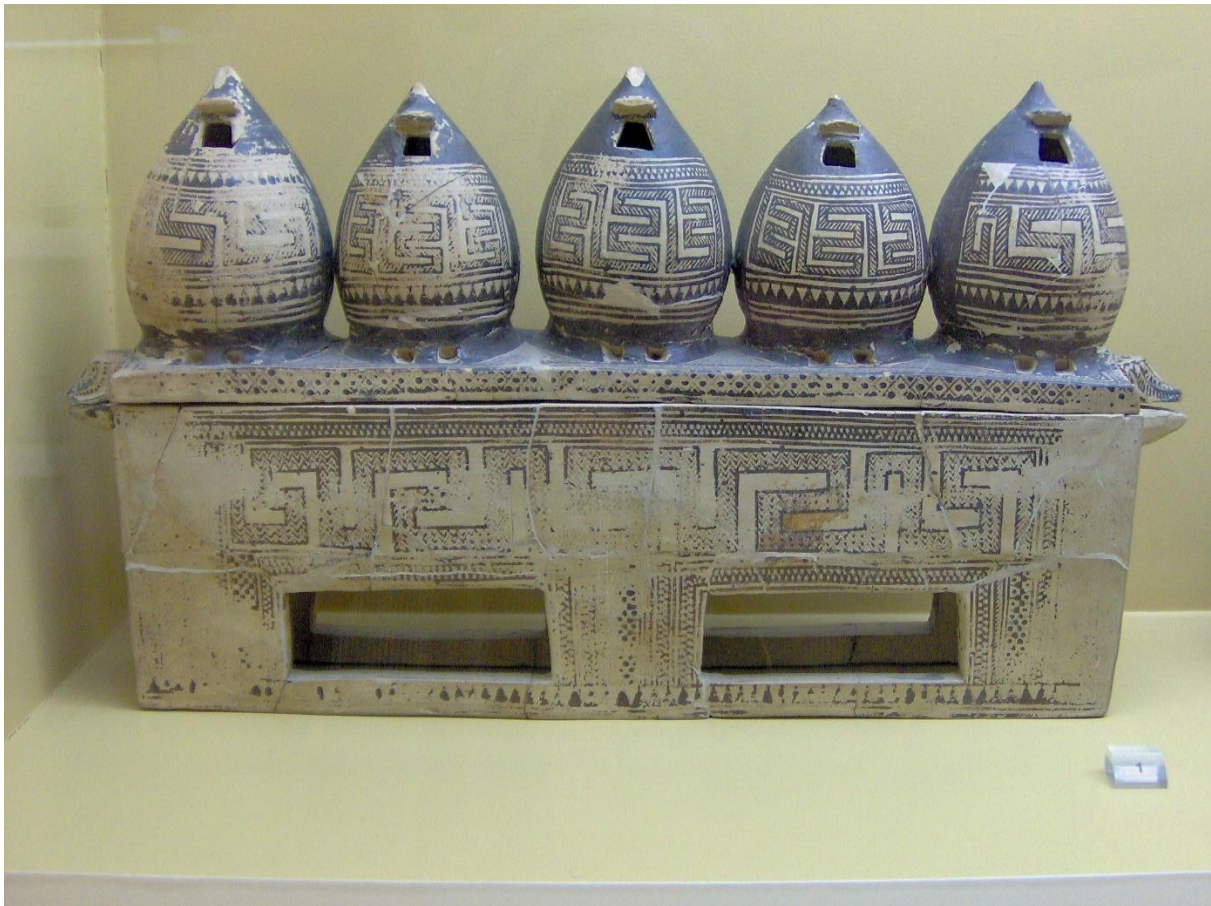
Samhällsklasserna i Athen

Den gynnade befolkningsgruppen indelas i fyra egendomsklasser redan under Solons tid. Egendomsklassen avgjorde vilken slags allmän tjänst man kunde inneha. Däremot omfattade hoplittjänsten som diskuterats i detalj inte alla manliga medborgarna i Athen, som det, till exempel, gjorde i Sparta.

Det är därför bevisat att samhället ställde stora krav på de kapitalstarka medborgarna i Athen genom att dela in dem i fyra klasser utgående från deras ekonomiska förutsättningar. Därefter delades det politiska och militära ansvaret ut proportionellt i förhållande till inkomstklassen, vilket i praktiken betydde att de välsituerade medborgarna också i fortsättningen dominerade det politiska och militära systemet samt de betydelsefulla institutionerna i Athen.

Pentakosiomedimnos

Enligt gällande athensk konstitution, skulle den man vars jordlott/-lotter producerade årligen 500 *medimnoi* eller mer säd anses vara en *pentakosiomedimnos* (500 *medimnoi* eller skäppor säd i Attika motsvarade i torrmått sammanlagt 26 250 liter), och han tillhörde automatiskt den förnämsta egendomsklassen. Det högsta befälet inom armén rekryterades från den här klassen.

Kista eller gravurna i terrakotta innehållande resterna av en rik athensk kvinna med sitt barn från geometrisk tid (ca 850 f.Kr.). Damen begravdes på den nordvästra sluttningen av Areopagen i Athen och upptäcktes 1967. Gravläggningen bestod av kremeringen av en kvinna och ett fosterbarn med rika gåvor.

Gravurnans specifika toppform som visar fem symboliska, dekorerade sädesmått eller skäppor med öppningar, antas representera skryt om att ägaren hörde till den högsta inkomstklassen i samhället, alltså *pentakosiomedimnos*. De 500 *medimnoi* eller skäppor säd som krävdes representeras här i illustrationen av de fem symboliska sädesmåtten. Om det här stämmer, kan man anta att den rika kvinnans man tjänstgjorde som kung (*basileus*), general (*polemark*) eller arkon.

Det var också vanligt att den här typens kistor användes för att transportera hemgiften.

Athen, Ancient Agora Museum. Fotografi: Kenneth Silver, 2007.

Hippeis

Den andra klassen i ordningen var en *hippeus* ("riddare" eller "kavallerist") som förtjänade tillräckligt för att ställa en häst med ryttare till förfogande eller vars jordlott producerade årligen 300 *medimnoi* säd (15 750 liter) vid sidan av andra samhälleliga krav.

De båda bilderna ovan representerar en grekisk riddare *hippeus* i sin fulla utrustning. Svartfigurig attisk amfora från ca 550–540 f.Kr., den så kallade Princetongruppen. Upphittad i centrala Italien. Bild: Musée du Louvre. Louvrens samlingar, museum nummer Cp 229, katalognummer F 12. Höjd: 38,5 cm. Diameter: 26,6 cm. Allmän egendom.

<https://collections.louvre.fr/ark:/53355/cl010269527> © 2005 GrandPalaisRmn
(musée du Louvre) / Hervé Lewandowski.

Zeugitae

Som nummer tre i systemet kom *zeugitae* vars jordlotter producerade årligen 200 *medimnoi* säd (10 500 liter), vilket ansågs vara tillräckligt för rusta en infanterist-hoplit.

Rödfigurig attisk kylix. En knäböjande hoplit med utrustning. Athens arkeologiska museum, museum nummer 1628. Den så kallade Berlinmålaren. Ca 510–500 f.Kr. Wikipedia, ArchaiOptix, 2022.

Thetes

De som föll utanför dessa grundkategorier, det vill säga majoriteten av befolkningen, tillräknas den fattigaste klassen (*thetes*). Medlemmarna i denna grupp som alltså inte tillhörde den jordägande eliten uteslöts kallt från alla offentliga tjänster, men de kunde nog ta tjänst hos de andra klasserna. Dessa "hyrda händer" tjänstgjorde bland annat som roddare i örlogsflottan, bågskyttar eller lättare beväpnade soldater (*psiloi*).

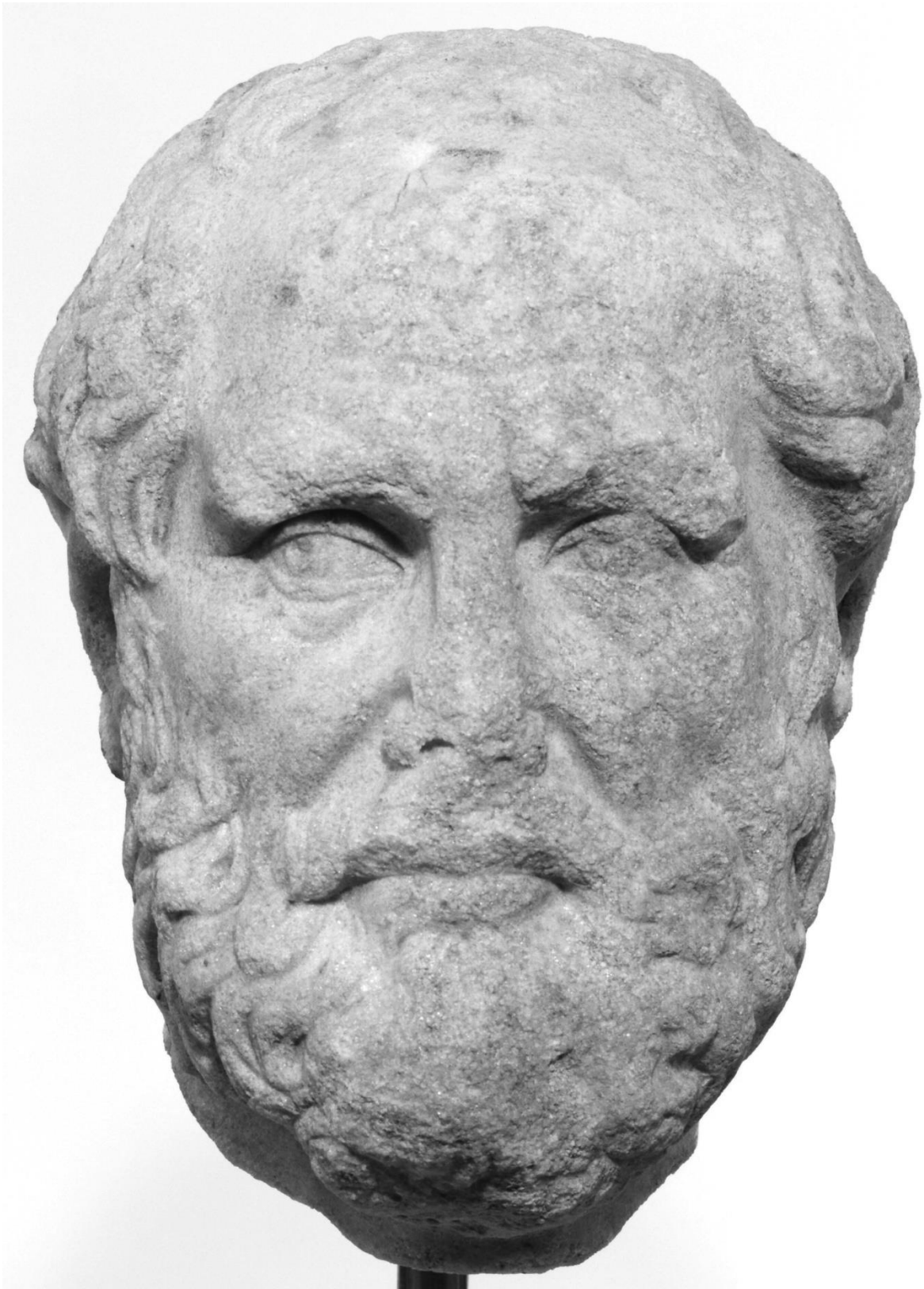

Grekisk, sen geometrisk krater från Attika. Daterad till ca 735 f.Kr. och upphittad i Theba i Boiotien. Motiv: skepp eller farkost med 40 roddare i två rader. Innehåller också den tidigaste representationen av attiska kavallerister (sida B). Det är också möjligt att representationen kopplar till legenden om Theseus, Ariadne, Penelope och Odysseus. The British Museum, museum nummer 1899,0291.1. Höjd: 30,5 cm. Diameter: 38 cm. Tillhör den så kallade Subdipylon-gruppen. Under den klassiska tiden var det vanligt att roddarna till örlogsflottan av *triemskepp* rekryterades från den fattigaste klassen av *thetes*, av vilka man sade att "de var fattiga i livet och nakna i krig".

Armén och ledarskap

Det grekiska militära ledarskapet under den arkaiska tiden är dåligt känt, medan den klassiska tiden är väl belagd i skriftliga och arkeologiska källor. Särskilt inskriptioner har vidgat vår kunskap om tiden. I Iliadens och Odysséns litterära världsåskådning rör det sig ännu om grupper av anhängare, var och en med sin ledare. Anhängarna hade nödvändigtvis ingen fast koppling till ledarna, utan det var mer eller mindre beroende på ledarens roll och status.

I vissa fall, vad till exempel Sparta och Athen beträffar, vet vi lyckligtvis en hel del mera. En av tidens stora militära strateger var greken Thukydides (föddes ca 460–455 f.Kr.) som skrev om det Peloponnesiska kriget (431–401 f.Kr.).

Marmorbyst av Thukydides. Romersk tid, kanske andra halvan av det 2:a århundradet e.Kr. Marmorn kommer från Mindre Asien. Höjd: 32 cm. J. Paul Getty Museum, museum nummer 73.AA.36. CC BY 4.0.

Även om det alltså existerade element som skiljde Athen från de övriga grekiska stadsstaterna, fanns det samtidigt en hel del som förenade dem. En av de gemensamma dragen var *hoplithären*, som dominerade hela det grekiska landskapet från ca 700 till 300 f.Kr. Ur teknisk synvinkel fungerade hoplitarmén i Athen på samma sätt som den gjorde i Sparta, och endast de avvikande elementen beskrivs i det följande. Hären organiserades som sagt i grundenheter, vilka går under den allmänna benämningen *falang* (*phalanx*).

Stadsstaten kom till via medborgaren som beväpnades, och i den bemärkelsen var Athen också en medborgarstat. Det fanns aldrig en riktig diskussion om en obligatorisk värnplikt, utan den individuella förmågan att utföra sin plikt för stadsstaten blev en garanti för medborgarskapet, har man sagt. I perioder av social och politisk oro kunde också icke-medborgare som *metoiker* bli inkallade för tjänstgöring. Athen präglades av en jämställhet i den bemärkelsen, vilket medförde att också berömda personer, "kändisar", som till exempel filosofen Sokrates (ca 470–399 f.Kr.), var tvungen att tjänstgöra i hoplithären. Detta förklarar varför en stor del av hans berömda dialoger utspelades just i *gymnasier* (*gymnasia*). Den akademiska undervisningen började genast efter att den dagliga militära träningen i lokalen var avslutad. Samhället ställde också stora krav på de rikaste i form av direkta skatter eller indirekta *liturgier* (*leitourgia*), vilka var samhällsnyttiga uppgifter individen ålades utföra med egna medel.

Terrakottastatyett av Sokrates. Sokrates står på en schematisk jonisk kolonn och bär en mantel. Hans hållning påminner om andra typiska porträtt som föreställer honom, till exempel med tanke på näsan. J. Paul Getty Museum, museum nummer 75.AD.27. Tillverkad i Mindre Asien under det 1:a århundradet e.Kr. CC BY 4.0.

Under normala förhållanden svor den manliga athenaren en ed vid 18 års ålder, som till sitt grundläggande väsen var faktiskt en militär ed. Eden förpliktade honom att ställa upp ända tills han fyllde 60 år, även om de sista tio åren tjänstgjordes i den militära reserven. Ynglingar skaffade sig militär erfarenhet bland annat genom att patrullera på halvön Attika i en slags paramilitär organisation. I allmänhet krävde därför samhällsplikten att en athenare förväntades spendera till och med 42 år av sitt liv i armén. Inte ens i antikens mest krävande krigsmaskineri i Rom krävdes lika stora uppoffringar. Under romartiden blev nämligen legionären pensionerad vid omkring 45 års ålder, efter att ha tjänstgjort i medeltal 20–25 år, beroende på kontraktet. Efter fullgjord tjänstgöring blev man veteran, med avslutad skyldighet att tjänstgöra.

Befälstrukturen

Att fastställa omfattningen av den athenska fältarmén eller flottan under en viss tid är ingen lätt uppgift på grund av dåliga källor. Men det berättas att lanthären år 431 f.Kr. skulle ha bestått av 13 000 man och haft en garnisonstyrka på 16 000 hopliter, vilket betyder att den var betydligt större än de samtida arméerna i den grekiska världen. Athens flotta däremot var från början en kraft att räkna, vilket bland annat perserna fick erfara. Man räknar med ca 400 slagskepp i örlogsflottan där kanske hela 80 000 män tjänstgjorde.

Fragment av marmorrelief, den så kallade "Lenormant reliefen". Klassisk tid, slutet av det 5:e århundradet f.Kr. Marmorn kommer från Pentelikon utanför Athen. Höjd: 40 cm, längd: 54 cm. Reliefen avbildar en scen ombord ett triremskepp (vilket man ser av tre par åror i rad) där de nakna roddarna rör för livet. Ovanför på däckets syns andra figurer klädda i *himatia*.

Skeppet kan möjligtvis identifieras med Athens berömda Paralos-skepp. Reliefens ungefärliga datering sammanfaller med den athenska flottans förlust vid Aigos Potamoi 405 f.Kr., slaget där den spartanska flottan förstörde Athens flotta, vilket avslutade det sorgliga Peloponnesiska kriget. Acropolis Museum Athens, museum nummer Akp. 1339. © Acropolis Museum Photo Archive (fotografi: Yiannis Koulelis, 2018). Med lov.

Befälstrukturen i den grekiska armén såg ut ungefär som det grekiska samhället över lag, och i den bemärkelsen utgjorde Athen inget undantag. Athen och Sparta hade vissa gemensamma drag, men också olikheter till exempel beroende på Spartas unika konstitution. I samband med diskussionen om samhällsklasserna ovan konstaterade vi redan att det politiska och militära ansvaret delades ut proportionellt i förhållande till inkomstklassen, vilket resulterade i att de rika medborgarna dominerade såväl det politiska som det militära planet. Med andra ord, de högsta posterna inom militären besattes av överklassen och aristokraterna, medan medborgare från de lägre klasserna tjänstgjorde i lägre positioner.

I Grekland existerade aldrig en liknande organiserad ämbetsmannakarriär eller militär bana som i Rom. För att uppnå en märkbar politisk bana tvingades man i Rom först gå igenom en grundlig militär träning och skolning från post till post, och grad till grad, nedifrån upp. I Grekland, om man hade riktigt tur, bar rätt släktnamn och kom från rätt samhällsklass, kunde man direkt bli utnämnd till general, i värsta fall helt utan militär erfarenhet och utbildning. Naturligtvis var man också i Grekland generellt sätt intresserad av kunniga människor och ett duktigt ledarskap, men de formella kraven var ändå annorlunda jämfört med Rom.

Att bli befordrad från de lägre militära graderna uppåt förekom sällan eller inte alls. En orsak till det här var att under största delen av antiken fanns det ingen "stående armé" och fasta anställningar fattades, medan majoriteten av den manliga befolkningen behövdes till andra samhällseliga sysslor. Man samlade trupper spontant när ett behov uppstod, av det manskap som man kunde ta ut från medborgarskaran. De militära kampanjerna var dessutom relativt få och oftast blev de kortvariga, vilket inte erbjöd stora möjligheter till att avancera. Men sist och slutligen är vi tvungna att medge att vi har en väldigt svag bild om hur de olika militära posterna egentligen fylldes och hur man tjänstgjorde inom dem. Innan vi går vidare är det också bra att påminna sig själv om att en armé sällan har egna, självständiga mål, utan utgör mer eller mindre alltid politikens förlängd arm.

I Athens civildemokrati valdes de militära ledarna på årlig basis av Folkförsamlingen och de andra organen, och det var antagligen så att det därefter ankom de valda ledarna att se till hur leden fylldes. Jämfört med en modern armé, kan man konstatera att det fanns en viss struktur i den athenska armén, även om den inte var alltför omfattande och komplicerad.

Med tanke på de militära graderna fanns det högsta ledarskapet, generalerna och befäl på en mellannivå, men samtidigt fattades den militära befälskategorin som överbryggande officerskåren och manskapet, nämligen underofficerarna (*NCO*), som i den romerska armén. Det verkar som om officersbefattningarna sist och slutligen var få.

Under arkaisk tid hade det funnits en *polemark* (*polemos* var krig på grekiska, så det här översatts som en "ledare i krig"), som var den högste militära ledaren i krig eller en slags överbefälhavare. Fram till klassisk tid hade den här posten blivit ceremoniell. I stället ansvarade *generalerna* (*strategos*) med sin stab i princip för hela arméns

operativa funktioner. Man räknar med att samtidigt kunde upp till 10 strateger ha tjänstgjort. I Athen ryktades det ofta att man kunde bli utnämnd till *strateg* enbart på politiska grunder, vilket antydde att personen i fråga skulle ha varit en amatör och därmed saknat formell utbildning och erfarenhet för det högsta militära ämbetet. Strategens namn har också gett upphov till termen *strategi* inom militär lära. *Strategi* kunde anses i snäv betydelse vara "*konsten att använda strider för att uppnå krigets mål*" (Carl von Clausewitz, "Krigets principer"). Det var därför strategens uppgift att se till att de militära målen som politiker ställt upp nåddes i praktiken. På lokal nivå skulle den större *strategin* ha uppnåtts genom *taktiska* ingrepp.

Sedan kom *regementskommendörerna*, ibland kallade *brigadkommendörer* (*taxiarchos*), en för de 10 stammarna (*fyle*) samt kompanicheferna (*lochagos*), kanske lite i stil med en klassisk kaptensgrad, vilka förekom i ett odefinierat antal.

Vi hör också om en *tagmatarkhis* som ledde en *tagma*, men dessa är svårare att spåra. En *tagma* skulle kunna jämföras i styrka med den romerska *kohorten* (*cohors*), som kunde finnas i normalstyrka omkring 500 man eller dubbelstyrka på omkring 1 000 man. I den makedonska armén läser vi om en *syntagmatarkhis* som ledde var sin *syntagma* i falangen, kvadraten på 16 män i var riktning, vilket gav 256 man. Lägst ned i hierarkin hade vi fotsoldaten, oftast *hopliten*.

Inom kavalleriet fanns det kavallerikommendörer (*hipparchos*), ryttare och kavallerister på häst vilka fungerade som bågskyttar (*hippotoxotes* hos Herodotos och Thukydides)

Mycket av den praktiska militära träningen och exercisen erhöles i gymnasierna (*gymnasia*), som till sitt väsen var halvmilitära anläggningar. I "gymnasierna" tränade såväl pojkar som män nakna föra att uppnå behörighet inom krigskonst och atletisk idrott (*gymnos* betyder naken på grekiska).

Militär strategi och taktik

Athens prominenta roll i vinsten mot Xerxes i den internationella konflikten som varade från ca 546 till 331 f.Kr., med alla de stora uppoffringarna stadsstaten gjorde, ledde till att Athen under den klassiska tiden blev Greklands ledande stat.

Segern över Persien blev samtidigt en viktig påminnelse för grekerna om att en yttre fara kunde förenade de flesta grekiska stammarna. På strategisk nivå, ställde situationen alldeles nya krav på stadsstaternas förmåga att kunna försvara sig mot en invasion av en gemensam fiende på alla fronter, både till land och havs.

Kylix, festlig dryckesskål från Athen i rödfigurig attisk keramik. Den så kallade *Triptolemos*-konstnären, ca. 460 f.Kr. Motiven behandlar scener ur det Persiska kriget där de grekiska hopliterna förgör persiska ryttare, bågskyttar och fotsoldater. Bilderna härstammar från tiden då de persiska krigen redan var i sitt slutskede. National Museum of Scotland, museum nummer A.1887.213. Med lov.

Ovan, allmän bild på kylixen stående på sin fot. Två bilder under: kylixens motiv på insidan. En grekisk hoplit dödar en persisk krigare.

De fem bilderna under föreställer motiv som är avbildade i föremålets undre register:

Persisk ryttare och bågskytt (till vänster) möter en grekisk hoplit (till höger).

Persisk ryttare och bågskytt (till vänster) möter en grekisk hoplit (till höger).

Stridens hets.

Persisk bågsytt (till höger) och en grekisk hoplit (till vänster).

Grekernas kamp mot Persien är ett klassiskt exempel på en lyckad militärstrategi, som ännu i dag undervisas i olika militärakademier runtom världen. Grekernas manövrar berättar om att de hade lyckats skaffa sig verktyg att hantera stora konflikter, med ett nära samband mellan militär strategi och taktik omsatt i praktiken. Den militära framgången erhöles till slut genom ett effektivt samarbete mellan olika vapengrenar och grekiska stammar. Framför allt lyckades grekerna använda sina trupper i stor skala på ett flexibelt och mobilt sätt. Man förstod också hur landskapet var beskaffat och kunde utnyttja lokalkännedom, topografin och terrängen för att uppnå de viktigaste strategiska målen. Den centralstyrda, statiska persiska armén däremot tappade ofta förmågan till nya initiativ i en främmande terräng och de trånga farlederna. Till exempel lyckades perserna tränga igenom bergspasset Thermopyle bara med hjälp av en informatör och förrädare.

Dessutom hade grekerna hemmaplansfördelen i försvarskriget och hade inget att förlora. De avgörande markstriderna mot perserna utkämpades vid Marathon 490 f.Kr., Thermopyle 480 f.Kr. samt Plataea 479 f.Kr. vid sidan av sjöslaget vid Salamis ett år innan 480 f.Kr., vilka slutligen avgjorde striden i grekernas fördel och hjälpte dem att bevara sin självständighet. Oavsett att det inte var ett enat Grekland som mötte den persiska armén, förenade den framgångsrika, gemensamma kampen och uppoffringarna under kriget samtliga grekiska stammar på ett sätt som aldrig tidigare och skapade en ny slags samhörighetskänsla i landet.

Märkligt nog var Athen en paradox i militär bemärkelse. Det har nämligen konstaterats att Athen utan tvivel var en av de ledande – om inte den ledande – imperialistiska statsstaten i den grekiska världen. Athens ambition och strävanden var hela tiden att göra demokratin till den gällande styrelseformen. Om det behövdes, var hon redo att återföra andra stammar hänsynslöst tillbaka till gemenskapen, även med vapenmakt. Men trots allt det här var Athen inte ett militaristiskt samhälle som till exempel Sparta

var, utan det överhängande samhällsliga fredsidealet övertygade till och med tragediförfattarna att skriva att krig var fåfänga och onödiga företag.

Bergspasset Thermopyle i Grekland i dag. Under antikens tid låg havet betydligt närmare bergskedjan, ungefär där som den moderna vägen till höger går, vilket gjorde att vägen söderut kunde effektivt spärras av. Fotografi: Fkerasar, 2017. Wikipedia, CC BY SA 3.0.

Bergspasset Thermopyle försvaras av 300 spartaner i filmen "300", år 2006, av Zack Snyder.
Stillbild: <https://erickimphotography.com/>

Den hellenistiska tidens "moderna" krigsföring

Den hellenistiska tiden gestaltade sig i dynamiska och strategiska förändringar inom det militära tänkandet och den tekniska utvecklingen i Medelhavets krigsteater, vilka inverkade på den militära verksamheten på nästan alla nivåer. Bland annat ägde en specialisering rum genom introduktionen av legosoldater som ofta förde med sig ny vapenutrustning från sin bakgrund. Det blev också allt vanligare med en militär karriär, vilket bland annat födde professionella generaler som en yrkesgrupp. Samtidigt förlorade stadsstaterna på fastlandet mycket av sin autonomi när tyngdpunkten förflyttades från lokal militärtjänst till att "tjäna kungen".

Till de stora praktiska militärtekniska innovationerna hörde, bland annat, skapandet av ett kraftigt kavalleri som gav arméerna en ny slags mobilitet. Det här tog sig uttryck exempelvis i att slagkraftiga enheter som kunde företa självständiga krigsrörelser, också djupt bakom linjerna, skapades. En annan viktig utveckling skedde efter Alexander den Stores död 331 f.Kr., då det stora grekisk-makedonska världsriket splittrades i mindre imperier i öster, vilka togs över av hans gamla generaler i form av kungadömen som organiserades snabbt till dynastiska monarkier. I det sammanhanget blev det allt vanligare till exempel med stora multinationella enheter, förstärkta med pionjärtrupper som förfogade över belägringsmaskineri eller elefanter.

Till vänster: Bronsskulptur från det 1:a eller 2:a århundradet e.Kr. Föreställer kanske Alexander den Store eller Apollo. Medelhavsmuseets samlingar, museum nummer MM 1982:003.

Till höger: marmorporträtt av Alexander den Store, utgrävt i Alexandria. Daterat till 300–150 f.Kr. The British Museum, museum nummer 1872,0515.1.

Under sen hellenistisk tid inleddes för första gången i historien en dokumenterad kapprustning parallellt med utvecklingen av antipersonella vapen. Kapprustningen bestod av att soldatens personliga beväpning förbättrades i snabb takt, mer eller mindre samtidigt över ett stort geografiskt område. Detta erbjöd soldaten en välkommen rörlighet med minskad tyngd, vid sidan av att mer exotisk utrustning via nya kulturella och ekonomiska kontakter kom att tas i bruk. Till innovationerna hörde till exempel tungt bestyckade hästar, bågskyttar på hästar eller hästdragna vagnar försedda med långa, vassa lieblad som skar ned fienden i stridens hets.

De långvariga konflikterna, speciellt det Peloponnesiska kriget mellan Athen och Sparta, förändrade maktbalansen i den grekiska politiken, men ledde också till att belägringskrigföring och belägringsmotorer infördes. I takt med att städerna växte i storlek, fick de imponerande befästningsanordningar som murar eller till och med dubbelmurar, vilka i praktiken förvandlade dem till enorma fästningar eller flyktborgar. Sålunda framstod å ena sidan behovet av ett mekaniskt artilleri och murförstörande krigsmaskiner som fungerade som långdistansvapen.

Långdistansvapen behövdes också för att "flytta" kampen länge bort från de egna linjerna, men i främsta hand för att åstadkomma omfattande antipersonella förluster och bryta ned fiendens starkt befästa städer, murar, försvarstorn och vallgravar.

Detalj av romersk *carroballista*. Denna variant var ett rörligt fältartillerisystem som monterats på en kärre och drogs av mulåsnor eller hästar. *Ballista*n sköt pilar eller bultar. Enligt Publius Vegetius Renatus (4:e århundradet e.Kr.) hade varje romersk legion 55 stycken *carroballista*. Trajanus kolonn i Rom, XLVI-XLVIII/LXVI (scen 66). www.trajans-column.org. Okänd fotograf, allmän egendom.

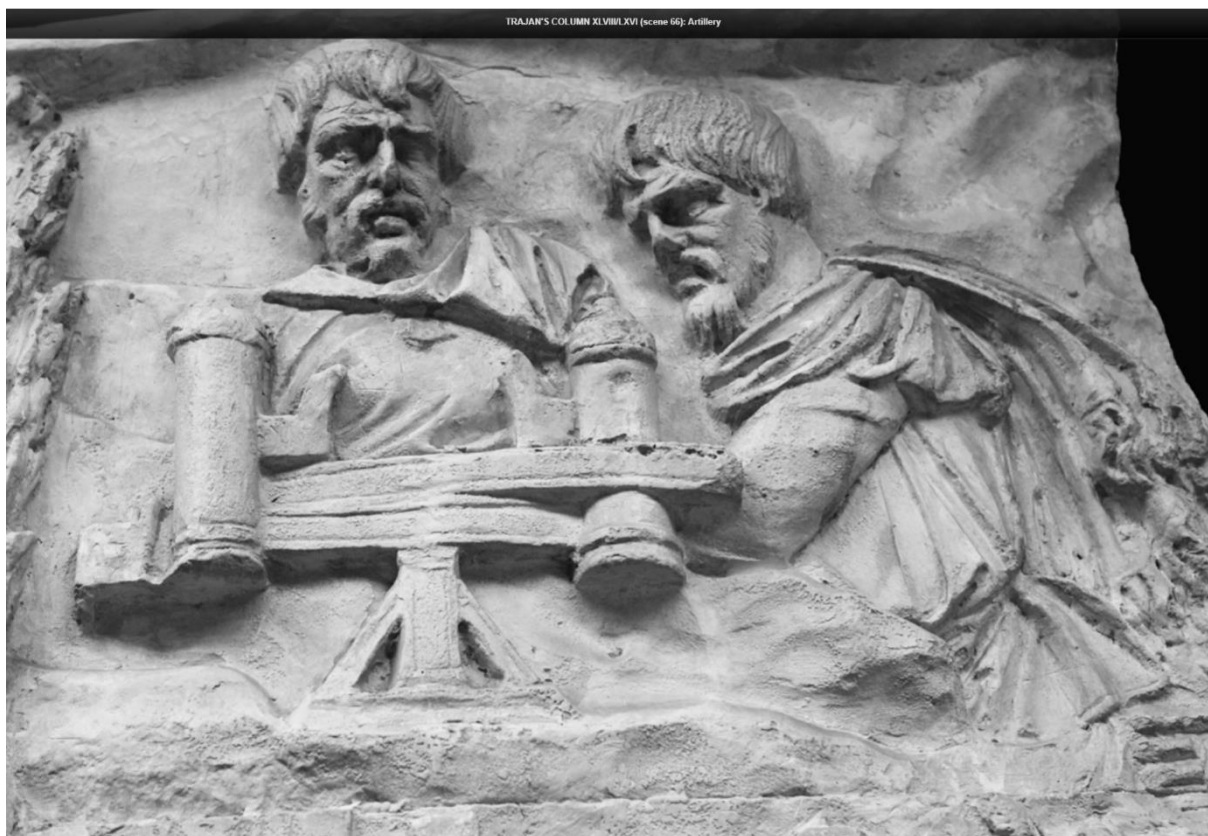
Omfattande ingenjörarbete ledde därför till att det fanns redan ca 400 f.Kr. i Syrakusa på Sicilien ett mekaniskt artilleri, det vill säga prototyper till två olika slags katapult, det som senare blev det moderna artilleriet. Ordet katapult kommer från grekiskans "*kata*" som betyder "*mot*" och verbet "*pallein*" som betyder "kasta eller slunga". I krigsteknik blir det ett redskap som användes för "kasta" projektiler mot sitt mål. När romarna först tog i bruk katapulten (*ballista*) är oklart, men det är säkert att ursprungligen handlade det om en grekisk uppfinning.

Romersk *ballista*. Trajanus kolonn i Rom, XLVII-LXVI (scen 66). www.trajans-column.org.
Okänd fotograf, allmän egendom.

Grekernas uppfinning delades i spännings- och torsionskatapult. I spänningskatapulten kom energin för att slunga projektilen från en båge liknande ett medeltida armborst som spändes, vilken löste energin när avtryckaren släpptes. I den grekiska och romerska torsions- eller vridkatapulten kom den lagrade energin från tvinnade fibrer som vreds. Ammunitionstypen valdes utgående från vilket mål som besköts och vilken slags effekt man önskade: tunga, vassa eller fragmenterande projektiler som pilar, bultar, spetsar, metallkulor eller stenar. I korthet kan man säga att krigsföringen helt enkelt revolutionerades när det blev möjligt med hjälp av lagrad energi

att slunga ammunition över flera hundra meters avstånd och åstadkomma betydande skador åt fienden, utan att själv utsätta sig för större faror.

Romerskt artilleri. Trajanus kolonn i Rom, XLVIII-LXVI (scen 66). www.trajans-column.org.
Okänd fotograf, allmän egendom.

Ganska kort därefter upptäckte man vidare att det var möjligt att kombinera slungande långdistansvapen med s.k. *termiska vapen*, vilket gjorde det möjligt att inverka på avstånd på levande kraft och också det som fanns bakom stadsmurarna i form av byggnader. I sin enklaste form kunde *termiska vapen* bestå av kokande vatten, olja eller bitumen som anfallaren i närkamp fick ta del av i olika former med förödande effekt. Sedan urminnes tider hade eld använts i krigföring, vilket under sen historisk tid blev bekant från uttrycket "*den brända markens*" -taktik. Förfaringsättet gick ut på att allt som fienden kunde använda för att underlätta sina egna krigsansträngningar kunde – och egentligen borde – brännas. Även om termiska vapen från begynnelsen in jagade stor skräck hos fienden, explodera de inte, men orsakade nog materiella och antipersonella skador. Det här innebar nu att man med dessa katapultliknande prototyper kunde slunga brinnande pilar eller andra projektiler över stora avstånd, både i försvars- och anfallssyfte, och både till lands och havs.

I strategiskt perspektiv var det mest karaktäristiska draget för den grekisk-makedonska tidens krigföring att arméerna fortfarande var väldigt småskaliga: antalet trupper i en "stor" armé varierade mellan 10 000 – 50 000 man. Till exempel, Alexander

den Store, ett av historiens största militära genier, korsade Hellesponten till Asien med en lanthär som antagligen inte översteg 40 000 man förstärkt med ett kavalleri på omkring 5 000 ryttare. Men denna till antalet anspråkslösa här erövrade den legendariska makedonska kungen alla fientligt sinnade makter i Grekland, Egeiska havets område, Mindre Asien, Mesopotamien och Mellanöstern, och kom så långt som Afghanistan och Indusdalen.

Småskaligheten hade naturligtvis sina egna fördelar, bland annat i att antalet dödsoffer förblev relativt litet, proportionellt sett. Dessutom var den grekisk-makedonska tidens krig inte "totala krig" i modern mening, d.v.s. att också förstörelsen krigshandlingarna orsakade förblev ganska begränsad och slutade sällan med total undergång. Ett krig kunde bestå, till exempel, av ett eller flera mindre slag eller en belägring av en stad, som kanske resulterade i ett vapenstillestånd eller betalning av ett lösen. Fredsförhandlingarna kunde mynna ut i överenskomna villkor, kanske ett krigsbyte eller utbetalning av ett monetärt krigsskadestånd, oftast omskriven i ädelmetall enligt vikt.

Slutligen, grekiska tidens krig förorsakas oftast av "verkliga orsaker" och "konkreta händelser", i motsats till alla de fiktiva narrativ och politiska lögnar som drev romarna till krig och militära erövringar i sin värld.

ROMARRIKET

En stadsstat kommer till: från lerhyddor till en supermakt

Även om vår kunskap om det romerska rikets historia och arkeologi har betydligt utvidgats under senaste årtionden är den fortfarande ganska ojämnt fördelad med tanke på tid och rum, vilket beror på att källmaterialet är osammanhängande. Det är ingen större skillnad heller mellan de skriftliga och arkeologiska källornas kvalitet och innehåll.

I sin enklaste form präglas standarduppfattningen om Roms historia ännu av hur en stadsstat växer till genom olika expansiva och administrativa skeden, tills det kommer en tid av nedgång och fall, som bland annat Hugo Montgomery skrev i sin historia. Många drag i Roms tusenåriga historia påminner starkt om den samhällseliga utvecklingen i de grekiska stadsstaterna, börjande från det att en stad blir centrum för en större stadsstat, och att periferin med omgivande landsbygd och ett urbant centrum bildar en organisatorisk och administrativ helhet.

Den avgörande skillnaden mellan Grekland och Rom var dock att Roms politiska och militära utveckling fick helt andra dimensioner än i någon annan tidigare stadsstat i Medelhavsområdet, vilket resulterade i att Romarriket utvecklades till ett av de mest framgångsrika imperierna genom tiderna.

Roms grundläggande historia under republikansk tid är sämst dokumenterad, en omständighet som beror på att de tidigaste romerska krönikeverken tillkom först under det 3:e århundradet f.Kr., det vill säga hundratals år efter själva händelseförloppen. Det här sammanfaller ungefär med den tidpunkten då Rom slutförde erövringen av de andra staterna och blev den ledande makten på det italienska fastlandet. Även om de grekiska historikerna nog hade hört talas om Rom långt innan, tog de egentligen ingen större notis om denna rätt så okända stadsstat innan det 3:e århundradet f.Kr., då romarna i praktiken började organisera sig.

3102524_Bild

Askurna i lera från sen järnålder (den så kallade Villanova-kulturen, Italien), daterad till ca 900–720 f.Kr. Medelhavsmuseets samlingar, MM 1964:20. Höjd: ca 35 cm och diameter ca 40 cm. Föremålet har antagligen upphittats i Etrurien i Vulci. Urnan föreställer ett boningshus byggt i lera. Huset är försett med ett slags korsvirkestak med organiskt flätverk som isolering och skydd samt breda kanter för att styra regnvattenflödet. Huset har också en dörr och en taköppning/fönster uppe på taket. Man antar att föremålet representerar verkliga järnålders husformer som existerade i det förromerska Italien.

Vad utformningen av Roms historia beträffar, indelas den historiskt i tre delar vilka samtidigt representerar tre olika förvaltningsskick: monarkin eller kungatiden 753–509 f.Kr., republikens tid 509–27 f.Kr. (med en ofta förekommande intern indelning i tidig republik 509–264; mellan republik 264–133 och sen republik 133–27), och kejsartiden med det romerska riket från 27 f.Kr. med Augustus som den förste kejsaren till antingen 395 e.Kr. eller 476 e.Kr., lite beroende på hur man daterar periodens slut.

En helt ny synvinkel i Roms och romarnas förhistoria har uppkommit under de allra senast tiderna via den moderna DNA-forskningen och genteknologins utveckling, men

vi får återkomma till detta vid ett annat tillfälle. I och med att etruskernas genetiska ursprung nu för första gången har kartlagts, har deras riktiga ansikte avslöjats.

Även om etruskernas arvs massa påminner om ursprungsbefolkningen i Latium, finns det även genetiska drag som talar för kontakter till Anatolien och Mellanöstern, precis såsom de grekiska historikerna redan under antiken hävdade. Till det här tillkommer det gamla, kända faktumet att etruskernas kultur fortfarande till en stor del utgör en olöst gåta. Etruskerna är allmänt taget svårplacerade i den italienska och mediterrana världen, en sak som borde förklaras på ett mera tillfredställande sätt, hoppeligen inom nära framtid.

Rom under republikens tid: Staden på de sju kullarna

Traditionen om grundläggandet av Rom 753 f.Kr., följt av ett styre av sju kungar, delade redan antika författares åsikter och har fortsatt göra det fram till modern tid. Den källkritiska frågan är hur trovärdig är egentligen traditionen om att sju kungar regerade i Rom under den monarkiska tiden från 753 till 509 f.Kr.? Kan sju kungar verkligen ha dominerat en 250 år lång period med en genomsnittlig regeringstid på ca 35 år, då medellivsförväntan för en individ den här tiden låg under 25 år?

Därutöver finns det inte ännu arkeologiskt belägg för att Rom som stad skulle ha existerat under det 8:e århundradet f.Kr. De äldsta utgrävda lämningarna av monumental, offentlig arkitektur i Rom härstammar nämligen från ca 600 f.Kr. Dessutom är de äldsta arkeologiska monumentala resterna etruskiska, inte romerska, även om de nog ligger i Rom. Lämningarna består av ett tempel som nyligen hittats intill Capitolium-kullen under grundvattennivån, en av de bäst kända och viktigaste av de sju kullarna i Rom. Ursprungligen låg templet intill Tibern-floden, kanske vid en hamnanläggning.

Terrakottarelief föreställande Romulus och Remus som dias av varginnan. Scenen är förlagd i grott-liknande miljö. Reliefen har spår av röd färg, så den har ursprungligen varit bemålad. Medelhavsmuseets samlingar, museum nummer SHM 04166:0038.

Tyvärr svarade de arkeologiska undersökningarna i Rom inte denna gång på frågan vilken gudomlighet platsen var helgad åt eller vem som egentligen byggde templet. Ett stort antal arkeologiska föremål togs tillvara, bland annat importerad grekisk keramik och mycket tidiga etruskiska inskriptioner, ett bevis på omfattande kulturella kontakter redan denna tid, vid sidan av att det påminde om faktumet att det var etruskerna som grundade Rom.

Men frågan kvarstår hur långt tillbaka i tiden Roms grundläggande som stad kan dras, om vi utgår från ett perspektiv som kan definieras som rent "romerskt"?

Roms regeringssystem och samhället under republikens tid

Det romerska regeringssystemet under republikens tid präglades av nya politiska ämbeten och institutioner som sattes på plats, trots att en skriftlig konstitution saknades. Antagligen var det också så att systemet bevarade många normer och traditioner från en avlägsen period, vilka har varit svåra eller kan rentav vara omöjliga att spåra i tiden, även om en grekisk och etruskisk inverkan tydligt syns.

I realiteten kännetecknas republikens förvaltning av ett tredelat system från och med ca 509 f.Kr. På toppen fanns det två konsuler som var *patricier* till sina anor. Mellanskiktet bestod av *Senaten*, ett rådgivande organ sammansatt av aristokrater som oftast var stora markägare med tidigare erfarenhet av romerska ämbeten. Längst ned hade vi *Folkförsamlingen* av fria män i Rom.

Det intressanta är att det tredelade förvaltningssystemet som infördes i Rom under tidig republik med två konsuler som styrde som kungar, *Senaten* och längst ned *Folkförsamlingen*, verkar vara en direkt kopia på den spartanska militära konstitutionen. Inga direkta kontakter mellan stadsstaterna har dock hävdats, men det kan knappast heller handla om en ren tillfällighet. Det är inte alls omöjligt att tänka sig att den romerska delegationen som besökte Athen i mitten på det 5:e århundradet f.Kr. för att bekanta sig med grekisk lagstiftningen, skulle samtidigt också ha blivit bekant med den spartanska militära författningen och tagit intryck därifrån.

Romerska historiker förklarade utvecklingen långt utgående från en ideologisk maktkamp mellan *patricier* och *plebejer* som levde i samhället, ett fenomen som levde kvar till 300-talet f.Kr. *Patricierna* var makthavarna eftersom de tillhörde de privilegierade ätterna (*gentes*) eller klanerna med anor inom fornnobiliteten, en grupp som företrädesvis koncentrerade ämbeten, prästerskapet, juridiska och religiösa affärer i sina händer. *Plebejerna* (*plebs*) var benämningen på det övriga folket, det vill säga alla de otaliga som saknade samhällsliga privilegier och egendom, men ändå var fria. Det att konsulsämbetet efter 367 f.Kr. också öppnades för plebejer betydde inte alls att det romerska samhället demokratiserades eftersom förmögenheten och bakgrunden fortsatte att diktera ämbetsmannakarriären. Det graderade medborgarskapet innebar att befolkningsgrupperna hade olika yttre tecken på sin sociala ställning och rang eller alternativt saknade dessa.

Roms utvidgning under mellan- och sen republikansk tid utanför Italien gick hand i hand med utvecklingen på det italienska fastlandet och stabiliseringen av samhällsförhållandena. Det behövdes ett ständigt växande flöde av ämbetsmän och institutioner för att administrera det växande riket. Samtidigt byggde man upp en större och slagkraftigare armé för att avvärja alla yttre, men också inre hot.

Grunden för västerländsk lagstiftning och rättskipning läggs i Rom: den äldsta kodifikationen av romersk rätt. *Lex Duodecim Tabularum* (12 Tavlornas Lag)

Enligt en ganska trovärdig tradition ledde det ökade samhällstrycket mellan patricier och plebejer i Rom till att en kommitté tillsattes år 451–449 f.Kr. för att stifta lagar. Tanken var att bättre beakta den nya, samhälleliga situationen där man ville öka plebejernas inflytande på bekostnad av patriciernas ställning. Olägenheterna hade uppkommit redan långt innan, då patricierna sedan urminnes tider hade innehaft ett monopol på hur lagar skulle tolkas, medan den nya kommittén sammansatt av kommissionärer (*decemviri*) skulle komma att omkullkasta situationen.

Det berättas vidare att en delegation av kommissionärer sändes från Rom till Athen för att studera den prisade lagstiftaren Solons lagar, vilka vi redan behandlade ovan. Den nya lagkorpusen som kom till i Rom efter 450 f.Kr. brukar gå under namnet "12 Tavlornas Lag" och är den äldsta i sitt slag. Ursprungligen sammanfattades tio tavlor, vilka godkändes i Senaten och fastställdes i *comitia centuriata*. Efter omtanke kom man trots allt till slutsatsen att några lagar till behövdes. Sålunda uppkom ännu två bilagor eller tavlor, därav namnet "12 Tavlornas Lag".

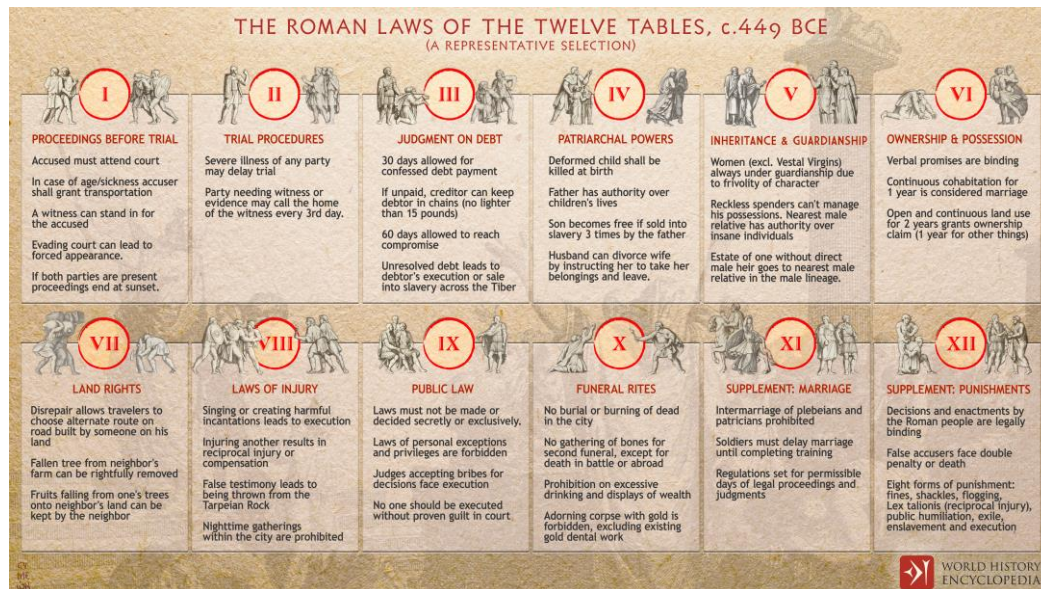
Lagsamlingen ristades in och ställdes offentligt upp på 12 brons tavlor antagligen på Forum Romanorum, även om vissa forskare anser att tavlorna skulle ha varit av trä eller elfenben. Lagen förklarade de romerska medborgarnas rättigheter och skyldigheter och vissa juridiska procedurer som skulle införas. I grunden handlade det om rättskipning, jämställdhet och straff, alltså också om medborgerliga rättigheter och lika beskydd åt alla.

Sist och slutligen var lagen inte en egentlig reform eller en liberalisering av gamla seder. Den kan närmast anses vara en kodifikation av en redan *förutbestående rätt*, en slags *sedvanerätt*. Patriciernas överhöghet kodifierades fortsättningsvis, även om de andra, nyare elementen var liberala för sin tid. Lagarna delades upp i privaträttsliga regler (civilrätt), *ius privatum*, inklusive process- och straffrättsliga betraktelser och statsrättsliga regler, *ius publicum*.

Även om kodexen inte ännu var ett fullt utvecklat juridiskt system, var det ändå ett försök i den riktningen, och att man ville behandla alla medborgare på ett lika sätt. Problemet är att eftersom lagen inte har bevarats i sin helhet förutom kortare citat, kommer vår kunskap om lagens innehåll närmast från senare sammanfattningar. Det oaktat, hyllade romarna lagsamlingen som en primär källa till romersk lag, vilket redan syns i det att lagen aldrig avskaffades officiellt.

Tankegångarna i lagen kom att på ett betydande sätt inverka på senare lagsamlingar fram till bysantisk tid, men också mycket senare intill modern tid. De ursprungliga lagarna förstördes när Rom plundrades av gallierna 390–387

f.Kr., om man läser historikern Livius förklaringar. Lagarna omtalas också av statsmannen Cicero vid sidan av många antika författare. Senare kom lagen också att användas i romersk skolundervisning, som en sak man fick lära sig utantill.

Den romerska "12 Tavlornas Lag". Illustration av Simeon Natchev. World History Encyclopedia, CC BY NC SA.

Leges Liciniae Sextiae, de liciniska lagarna

Omkring hundra år senare, år 367 f.Kr., togs nya, mindre lagar i bruk i Rom för att ytterligare reglera saker, kända under namnet *Leges Liciniae Sextiae, de liciniska lagarna*. Namnet fick de efter tribunerna C. Licinius Stolo och L. Sextius Lateranus. Tidpunkten sammanföll med den historiska perioden då de politiska jämställdhetskraven mellan patricier och plebejer igen behandlades, ett tema som närmast tas upp av historikern Livius (*Ab Urbe Condita* 6.35-42). I princip blev likställdheten mellan stånden nu erkänd, vid sidan av att plebejerna blev berättigade att inneha flera tjänster än tidigare. Från ca 300 f.Kr. framåt kunde det till och med inkludera prästerliga ämbeten, vilket detaljerades i bestämmelserna. Lagarna berörde bland annat skapelsen av ett råd för att förrätta offer (*Lex Licinia Sextia de decemviri sacris faciundis*), privata lånearrangemang (*Lex Licinia Sextia de aere alieno*), begränsningar till hur mycket mark en person fick äga (*Lex Licinia Sextia de modo agrorum*) och hur konsulsämbetet öppnades för plebejer (*Lex Licinia Sextia de consule plebeio*).

Konsulerna

Den synligaste förändringen i regeringssystemet var att två folkvalda tjänstemän på årlig basis, *konsulerna* (*consules*), övertog dubbelkonungadömetts roll efter 509 f.Kr. i Rom. De två konsulerna samregerade och hade likvärdig befälsrätt (*imperium*) och kunde därigenom övervaka varandra. Konsulen var den förnämsta ämbetsmannen, alltså den högsta verkställande myndigheten inom det civila och militära väsendet, men också den rättskipande makten. Konsulerna valdes av Folkförsamlingen och utnämndes av Senaten, och i praktiken innehade de positionen som ett slags stadsöverhuvud. Man kan också tänka sig att Rom styrdes av Senaten via konsulen, då han innehade positionen som ordförande både i Senaten och Folkförsamlingen.

Senaten

Senaten bestod till en början av kanske 100 äldre aristokrater (*senes*), medan antalet senare utvidgades till 300, alla män ur ledande överklassfamiljer utsedda på livstid. Under Sullas tid 80 f.Kr. steg antalet till 500–600 senatorer. Senaten hade sina sammanträden på Forum Romanum i *curian*. En medlem av Senaten kallades *senator*. Eftersom den romerska lagen *Lex Claudia* från 218 f.Kr. förbjöd senatorer att bedriva handel, förblev den politiska karriären det enda vettiga alternativet för en senator.

Senatens viktigaste kollegiala roll rent formellt var att ge råd åt konsulerna, en funktion institutionen antagligen tillskansat sig redan under kungatiden, men också andra tjänstemän och det romerska folket. Senaten sammankallades av tjänstemännen för att diskutera en motion eller rösta om det, vilket i teorin gjorde den tidiga Senaten till ett rådgivande organ för Folkförsamlingarna. Till en början saknade Senaten till exempel rätten att stifta lagar, men hade nog makten att ensidigt stoppa förslag med sin *vetorätt*, om Folkförsamlingen agerade mot Senatens vilja.

Under tidernas lopp ökade Senatens inflytande och makt kraftigt. Mot slutet av republiken låg makten redan ganska långt hos Senaten där de pensionerade statliga ämbetsmännen från eliten fanns, vilket omvandlade institutionen till det dominerande forumet där komplicerade frågor kunde diskuteras. Man tog beslut gällande statsfinanser, religion, utrikespolitik eller krig. Det faktum som kvarstod var att den härskande klassen besatte den verkliga makten och styrde via Senaten. Åtminstone från sen republikansk tid, om inte redan tidigare, koncentrerades den utrikespolitiska verksamheten och beslutsprocessen till den romerska Senaten.

Inom Senaten fanns det också en intern hierarki där senatorerna som satt på livstid hade en rangordning baserad på ämbetsår och sitt släkttred, som gav dem förtur i diskussionerna och omröstningarna. Senatens råd – det utslaget blev efter röstningen – hette *Senatus Consultum* (SC).

Att Senaten ansågs representera det romerska folket inkapslades redan i uttrycket "SPQR," *Senatus populusque Romanus* ("Senaten och det romerska folket"), som blev en grundläggande beskrivning på republikens styre och samhällsform, dokumenterad på olika sätt också i den materiella kulturen som bland annat på mynt. Under

kejsartiden kunde Senaten bland annat självständigt prägla egna basmetallmynt i brons i sitt namn med samma beteckning, *Senatus Consultum (SC)*.

Folkförsamlingarna och deras funktioner

Sammanlagt fungerade fyra olika Folkförsamlingar i republiken: *comitia curiata*, *comitia centuriata*, *comitia tributa*, och *concilium plebis*.

Comitia curiata

Latinets *comitium* kom att bli synonymt för en samlingsplats, det vill säga Folkförsamlingens samlingsplats. *Folkförsamlingen (comitia curiata)* var den äldsta av de fyra samlingarna med rötter i den arkaiska tiden. Den kom att ha många ceremoniella och klanrelaterade funktioner. Ur socialt perspektiv bestod medlemmarna av de välborna patricierna vilka ursprungligen rekryterades ur de tre forna stammarna.

I den här Folkförsamlingen satt det romerska folket och röstade enligt sina *curiae*, distrikt eller "socknar" av vilka det fanns 30, ofta i bemärkelsen 30 familjer.

Folkförsamlingen sammankallades av en liktor (*lictor*) som förestod var och en *curia*. Organet saknade förslagsrätt och kom samman endast i formella ärenden som att tillsätta konsuler, senare också pretorer.

Comitia centuriata

Rötterna till denna *comitia centuriata* fanns antagligen i kungatidens historia. Med säkerhet fanns den ca 450 f.Kr. Ursprungligen var institutionen av militärt väsen och indelat i militära kategorier, *centurior*, på basen av den slags militär utrustning man kunde ställa till stadsstatens förfogande, lite i stil med *hoplit*-falangernas rustande.

Man röstade efter ålder, förmögenhet och social klass i sina *centurior* (efter latinets *centum* eller 100 som en enhet i en romersk legion), vilka syftade på hur medborgarna kunde ställas upp i militära enheter ungefär som i de grekiska falangerna. Av den här orsaken indelades de förmögna och ledande medborgarna i 98 *centurior*, medan alla andra placerades i de 95 resterande. Möten sammankallades av en konsul eller pretor utanför staden vid Marsfältet (*Campus Martius*) där samtliga romerska medborgare deltog.

De mest välbärgade röstade först och kontrollerade verksamheten eftersom deras *centurior* var fler till antalet. I skiljefall behövdes bara ett litet antal röster från följande stånd för att försäkra beslutens genomgång. Skillnaden med denna Folkförsamling var att den omfattade också plebejer vid sidan av patricierna. De fattigaste som röstade sist hade inga möjligheter att få sig hörda.

Under mellan republiken var institutionen ett viktigt lagstiftande organ, och till dess funktioner hörde också att besluta om krig och fred. *Comitia centuriata* valde också högre ämbetsmän med *imperium* (makt att bestämma över en militär eller statlig enhet), och fungerade som en slags hovrätt eller appellationsdomstol.

Comitia tributa

I folkförsamlingen *comitia tributa* röstade man enligt stammen (*tribus*) gällande föredragna ärenden. Som i de tidigare grekiska stadsstaterna var romarna indelade i stammar (*tribus*) dit varje medborgare var tvungen att ingå. Stammen fungerade som ett slags territoriellt "folkbokföringsdistrikt" eller en "valkrets" med tanke på skapande av en grund för det militära uppbådet. Fram till 241 f.Kr. fanns det 35 stammar, fyra för stadsbor och 31 för landsbygden.

Uppslutningen i Folkförsamlingen var öppen för samtliga romerska medborgare och såtillvida påminde systemet om Folkförsamlingen i Athen, då de rika och fattiga var jämställda. Man röstade också "demokratiskt" enligt principen en röst per stam och Folkförsamlingens gemensamma beslut var ett majoritetsbeslut. Senare indelades hela Italien i områden för de lokala stammarna utgående från var man bodde i sitt distrikt och där man ägde egendom. I praktiken kunde landsbygdens flertaliga folkbokföringsdistrikt, där bland annat de förmögna senatorerna var mantalsskrivna, nedrösta städernas distrikt med hantverkare eller handelsmän eftersom rösterna räknades enligt antalet *centurior* eller *tribus* hellre än på individuell basis.

Stamindelningen fortsatte att leva intill kejsartiden och utgjorde grunden till rösträtt, deltagandet i de politiska församlingarna, rekryteringen till den romerska armén, skatterna och skattskrivningen eller mantalsskrivningen (*census* = befolkning konstateras vid en folkräkning).

I Folkförsamlingen deltog alla romerska medborgare med undantag av patricierna. En konsul, pretor eller folktribun kunde sammankalla organet. Mötesplatsen var antingen Forum Romanum, Forum Comitium eller Marsfältet. Man valde alla andra ämbetsmän, särskilt de lägre ämbetsmännen som *kvestorerna* eller *folktribunerna*. Under mellan och sen republik var *comitia tributa* den viktigaste laggivande institutionen och fungerade som en slags domstol för de allra grövsta brotten.

Concilium plebis

Concilium plebis föddes 471 f.Kr. Jämfört med folkförsamlingarna utgjorde sammankomsterna ett slags utskott där endast plebejer röstade enligt sin stam i en *tribus*-församling. Möten sammankallades av en plebej-ämbetsman, det vill säga en folktribun. Till sin utformning var plebejutskottet ganska litet redan från början och dess funktion var närmast att verka som ett informellt forum i betydelsen rådgivande. Efter att lagen *Lex Hortensia* trädde i kraft år 287 f.Kr. fick resolutionerna kallade *plebiscita* däremot laga kraft och blev bindande för alla medborgare.

Man brukar prata om en fördelning i *Comitia Populi Tributa* och *Comitia Plebis Tributa* efter 357 f.Kr., då den förstnämnda uppkom som en spegelbild av plebejuskottet och var sammansatt av både patricier och plebejer. Men också här präglades systemet av stora orättvisor eftersom alla plebejerna placerades i två av de fyra stammarna för stadsbor. Oavsett hur många tusen medborgare stammarna hade, fick de bara en röst per stam.

I utskottet valdes typiskt lägre statsämbetsmän som ediler, kvestorer eller folktribuner eller avkunnades domar av olika slag. Man samlades normalt vid Marsfältet eller Forum Romanum. Det utmärkande var att institutionen producerade många demagogiska ledare eller radikala tribuner under de två sista århundradena av republiken.

***Cursus honorum* eller den romerska ämbetsmannabanan**

Den romerska ämbetsmannakarriären eller den fastlagda ordningen för hur en politiker höll offentliga ämbeten inom stadsförvaltningen uppkom successivt under sen republikansk tid. Ämbetsmannasystemet brukar kallas för *cursus honorum*, vilket ungefär skulle översättas med "hedersuppdragens väg". Med hedersuppdrag menades att ämbetena inte var avlönade. Det som direkt uppstod via systemet var en slags byråkratisk ämbetsmannastat med mer eller mindre fasta regler. Senast i lagen *Lex Villi Annalis* 180 f.Kr. hade stommen för ämbetsmannakarriären formaliserats i och med att man slog fast åldersgränserna för de administrativa posterna och längden på ämbetsperioderna. Det typiska var att karriären innefattade såväl civila som militära poster.

En romersk ämbetsman eller *magistrat* (*magistratus*) var en utvald, statlig ämbetsman som innehade en maktposition, som kom med begränsade befogenheter (*potestas*), men nog en hel del prestige, vilka ökade i takt med att man avancerade i tjänstemannahierarkin. Inom de lägre ämbeten (*magistratus minores*) hade man nog befogenheter (*potestas*), men ingen befälsrätt (*imperium*) som behövdes i krig.

Inom ämbetsbanan hade man en ambition att klättra på stegen från botten uppåt, steg för steg, enligt ett mönster graderat efter ålder och förutbestämda perioder. Officiellt fanns på stegen den unge blivande politikern skulle klättra (se nedan) åtminstone posterna av *kvestor*, *edil*, *pretor* och *konsul*. Påminnande om karriären i en modern armé måste ett antal år förflyta innan man kunde bli befordrad till en högre position. Dessutom fanns det åldersgränser. Till exempel, *pretor* kunde man bli först vid omkring 40 års ålder och *konsul* när man fyllt 42–43 år. Den normala ämbetsperioden var ett år för att begränsa eventuella politiska nedfall, men det här varierade enligt uppdraget. Ingen fast ämbetsmannakår i modern bemärkelse uppstod redan av den anledningen att posterna normalt roterades på årlig basis, vilket medförde ett kontinuerligt avbrott i administrationen.

Den allmänna tanken var att den unga mannen skulle etappvis skaffa sig administrativ erfarenhet för att kunna söka högre romerska statsämbeten och gå vidare på sin bana.

För att försäkra sig om att den blivande politikern innehade tillräcklig erfarenhet av alla slag, ingick också en 10 år lång militär tjänstgöring *innan* den egentliga, civila ämbetsmannakarriären inleddes. Bland annat kunde ynglingen tjäna som militär tribun (*tribunus militum*) eller legat (*legatus*). Alternativt kunde man tjänstgöra till exempel i en domstol.

De unga män som tjänstgjorde i militären före den politiska banan inleddes hoppades naturligtvis på att bli noterade och ville därför gärna göra ett positivt intryck på sina överordnade, i hopp om att vinna stöd för val till politiska ämbeten. Även om det inte fanns några formella krav för att ta sig an en offentlig karriär inom politiken – förutom att man måste ha militär erfarenhet – blev det ofta väldigt dyrt att sköta om de offentliga tjänsterna, vilket ledde till att många var tvungna att låna pengar eller skuldsätta sig redan tidigt. Därför blev det av stor vikt att senare skaffa sig en position vilken garanterade tillräckliga inkomster för återbetalning av lånen.

Det fanns såväl *ordinära* som *extraordinära* tjänster förutom *titlar* och *hederstitlar*, vilka kunde innefatta ett speciellt mandat inom ämbetsmannasystemet eller till exempel ett begränsat geografiskt område. Därutöver fanns det ett antal poster eller tjänster som den aspirerande unga politikern kunde inneha och trots att de kallas för ämbeten, ingick de *inte* i den officiella banan. Exempel på dessa ämbeten var en censor, diktator eller ryttarmästare (*magister equitum*). En diktator med oinskränkt makt kunde utses under exceptionella förhållanden som i kristider eller då båda konsulerna var frånvarande, att ta hand om staten.

Ur administrativ synvinkel var det synnerligen viktigt att systemet inneslöt både kontroll och motvikt, ofta i form av ett kollegialt ansvar i och med att två personer samtidigt var innehavare av samma ämbete, delade på ansvaret och fattade besluten tillsammans. I det romerska ämbetsmannasystemet var det också vanligt att man kunde ställas till ansvar efteråt för beslut eller åtgärder tagna under tjänsteperioden, även om tröskeln för det nog var ganska hög.

Naturligtvis favoriserade romarna vissa personer i sina karriärer beroende på hurdana politiska kopplingar man hade. Trots detta erbjöd systemet alla medborgare en möjlighet att stiga upp socialt av sin egen kraft. Under mellan och sen republik blev det redan vanligt att nya familjer och kandidater kunde göra sig gällande inom politiken. Man pratade om "den nya mannen", *Homo novus*, som kunde vinna framgång i den annars rätt så slutna politikens värld.

Därmed kan man tala om en slags "deltagande demokrati", även om det romerska karriärsystemet i praktiken präglades av oligarkiska element, då de välborne styrde och härskade. Hela tiden spelade Senaten en avgörande roll och det var dit som de pensionerade ämbetsmännen ur det högsta ståndet sökte sig efter en framgångsrik ämbetsmannakarriär.

Högre ämbeten (*magistratus maiores*) i *cursus honorum*:

Censor (2 *censores*), hederspost för ex-konsuler. En *censor* satte upp till exempel ägandeförteckningar till skattskrivning (*census*) eller medborgarlistor till folkbokföring eller rösträtt, och kontrollerade skyldighet till krigstjänst. Posten fanns inte i en i normal *cursus*, men var vanlig ändå. Detta var en mycket prestigefylld tjänst, även om den inte kom med befälsrätt (*imperium*).

Konsulen (2 *consules*, ålder +42 år) var den högsta myndighet i krig och fred. *Konsulen* var sammankallare av Folkförsamlingarna. Han följdes av 12 liktorer (*lictors*), en personlig säkerhetsstyrka. Detta var likaså en prestigefylld tjänst på toppen av karriärsystemet.

Pretorns (1–8 *praetores* i början under republiken. Men senare under kejsartiden kanske mellan 10–18; ålder 39–40 år). Pretorns uppgifter låg inom rättskipning i civila mål eller till exempel i provinsadministration.

Lägre ämbeten (*magistratus minores*) i *cursus honorum*:

Till edilens (2–4 *aediles*) uppgifter hörde ordningsbevakning, livsmedelsförsörjning och bland annat offentliga spel (*ludi*). Tjänsten var inte obligatorisk, men vanlig.

Kvestorn (4–20 *quaestores*, ålder 27–30 år) fungerade till exempel som stadskassör i Rom eller i provinsförvaltningen och biträdde konsuln i fält. Banan här började med *kvesturen*, en typ av "assistentur".

Folktribunerna (2–10 (*tribuni plebis*) var förtroendemän för plebejerna, ledde ordet i *comitia tributa* och förhindrade maktmissbruk. Posten fanns inte i normal *cursus*, men var vanlig.

Roms regeringssystem och samhället under kejsartiden

Kejserliga Rom byggdes inte över natten. Rom grundades inte heller om från början 27 f.Kr. när Augustus' styre (27 f.Kr. –14 e.Kr.) inledde den närmare 500 år långa dragkampen för rikets fortsatta existens som brukar kallas för kejsartiden. Roms fasta, samhälleliga grund lades redan under republikens tid, då de rikstäckande grundlagarna skrevs, även om styrelseformen gick igenom en ständig utveckling och förändring också senare, såsom ovan beskrivits. Augustus hade all orsak att också betrakta sig som en legitim brobyggare från republiken till kejsartiden, då han var adoptivson till Julius Caesar (ca 100–44 f.Kr.), sena republikens stora politiska och sociala reformator, som ändrade den grekisk-romerska historiens gång.

Om man kortfattat försöker definiera vilken den tydligaste *skillnaden* mellan den romerska republiken och kejsartiden egentligen var, anser många att republikens tid representerade ett *demokratiskt* samhälle jämfört med kejsartiden, då makten koncentrerades till en enda man, nämligen kejsaren. I vilket fall som helst, i de båda

systemen var det egentligen bara ett fåtal utvalda personer som hela tiden innehade den reella politiska makten.

Ett annat nytt fenomen som präglade övergången till kejsartiden var att Augustus bevarade de yttre dragen av republikens stadsförvaltning, eller på sätt och vis "återinförde" dessa. Detta ledde till tankar redan hos antika författare, men också moderna historiker, om att "*republiken i själva verket återinfördes*" när inbördeskriget äntligen slutade år 27 f.Kr. Den officiella historiken rörande Augustus' prestationer ("*The Res Gestae*"), författad av honom själv, stärkte illusionen genom påståendet att han restaurerade det gamla förvaltningssystem som tidigare hade funnits, det vill säga, återställde *de facto* republiken.

I praktiken återinförde Augustus kungatidens *autokratiska* förvaltningsskick, det vill säga *monarkin*. Men i stället för två kungar fanns nu bara en, personen eftervärlden kallat *kejsaren*. Kejsaren utövade den offentliga makten i likhet med en enväldshärskare (*autokrat*) och koncentrerade alla viktiga beslut åt sig själv. Efter republikens misslyckade demokratiexperiment strävade Augustus också att skapa nya, dynastiska principer för att makten skulle gå i arv efter honom, ungefär som i en ärftlig monarki eller ett riktigt kejsardöme. Augustus lyckades dock återställa lugnet i samhället samt tron på framtiden.

Oavsett att eftervärlden kallat kejsartidens regenter för kejsare, kallade Augustus eller hans efterträdare inte sig kejsare eller kung. Augustus använde av sig själv hederstiteln *princeps* ("*den förste eller främste medborgaren*") eller *primus inter pares* ("*den främste bland likar*"). Därför brukar man tala om perioden 27 f.Kr. – 284 e.Kr. som *principatets* tid.

Om vi tänker på det romerska riket under republikens tid, låg det mer eller mindre i ett konstant krigstillstånd, medan det rådde ganska fredliga förhållanden under det två första århundradena av kejsartiden. Det var också då som Romarriket hade sin största geografiska, demografiska och kulturella utbredning.

Kejsartidens "nya världsordning"

Det romerska riket överlevde krisåren efter republikens fall. Augustus försökte att lära sig av sina föregångare och gjorde sitt allra bästa för att inte upprepa deras misstag. Han stärkte illusionen genom en medveten politik åtminstone utåt som gav intrycket av att han skulle ha representerat en naturlig fortsättning på republikens folkvälde, fastän det naturligtvis inte stämde överens med verkligheten. Som en realpolitiker fortsatte Augustus republikens konservativa institutioner och politiska organ, om också med starkt inskränkta befogenheter.

Ämbetsmän ur den fria, medborgerliga klassen tillsattes fortfarande enligt *cursus honorum* att tjäna riket; de skötte om statskassan, styrde provinserna och tog administrativa beslut inom förutbestämda ramar. *Kommittéerna* grundade under republiken fortsatte sin verksamhet åtminstone fram till det 1. århundradet e.Kr. Fram

till senantikens tid hade de dock förlorat sin praktiska betydelse och bestod närmast av ceremoniella poster, om de över huvud taget fanns kvar.

Det anmärkningsvärda var att Augustus inte någonsin byggde upp ett autonomt förvaltningssystem som skulle ha representerat hans sätt att sköta saker. Det oaktat lyckades han parallellt ändå skapa en helt "ny världsordning", som gav kejsaren den högsta civila och verkställande makten, men också befälet över hela armén och de romerska legionerna där den verkliga makten låg. Som statsöverhuvud ansvarade kejsaren för alla viktiga samhällsfunktioner, men också utrikespolitiken och alla formella avtal som slöts, vilket alldeles konkret gjorde honom till en envåldshärskare. Avvikelsen var ganska total från den republikanska tidens demokratiska tradition. Motsättningen präglade hela kejsartidens förvaltning och fick i framtiden betydande följder för Senatens och kejsarens samarbete.

Kejsaren lyckades dock ganska långt försäkra sig om senatorernas, riddarnas och plebejernas stöd genom att företa en maktfördelning mellan kejsaren och Senaten, vilket behövdes för att dela arbetsbördan av att styra det enorma riket. I en smart manöver återinfördes Senatens makt, vilket erbjöd senatorerna det efterlängtnade tillfället till en hög status och uppskattning. Som tidigare, innebär det här att senatorerna beklädde de allra hösta statliga ämbetsposterna och kunde dra full nytta av den prestige som följde med tjänsten.

Senaten utvecklades succesivt till ett laggivande organ, *Ex senatus consulta*, "På senatens beslut", som det hette. Vidare utvidgades Senatens befogenheter inom provinsförvaltningen, när den gavs kontrollen över de fredliga provinserna, medan kejsaren hade hand om de provinser som krävde direkt militär övervakning. I praktiken ledde det här till att de romerska provinserna delades upp mellan kejsaren i *kejserliga provinser* och Senaten i *senatorstyrda provinser*. Meningen var också att effektivisera provinsförvaltningen för att öka skatteintäkterna och förebygga eventuella missbruk genom att i fortsättningen välja erfarna och kunniga ståthållare till provinserna. En annan viktig åtgärd var att ge ståthållarna fasta löner och ersättningar för att minimera risken av ekonomiska oegentligheter inom provinsförvaltningen. Dessutom graderade Augustus provinsförvaltningen så att det fanns ståthållare med tre olika bakgrunder: män ur riddarklassen (*equites*), pretorer eller konsuler.

Medlemskap i Senaten öppnades också för riddare som ofta har beskrivits som kejsartidens "tjänstadel", om de allmänna kraven om jordäggande och förmögenhet uppfylldes. Senaten fick ännu rätten att övervaka statskassan och kunde till och med prägla egna basmetallmynt antingen i koppar eller bronslegeringar, vilket gav dem en verklig maktkänsla. Däremot reserverade kejsaren präglingen av alla värdemynt (guld och silver) åt sig själv och bestämde också i vilka legeringar eller valörer dessa kunde präglas.

Gällande det romerska imperiets utbredning under kejsartiden, så hade riket fram till Augustus tid redan inkluderat det mesta som kom att känneteckna det under senare tid, även om kampen mellan centrum och periferi fortgick. Ytterligare försök under Augustus tid eller under det 2:a århundradet e.Kr. att utvidga territoriet antingen i norr

eller i öster i Mesopotamien över Tigris visade sig vara strategiska misstag på bekostnad av stora förluster. Augustus försökte uppmuntra provinserna genom att ge dem en större frihet till att ordna självständiga och autonoma samhällen där man kunde lokalt bestämma över sina angelägenheter. Tanken var förstås också att en belåtenhet i provinserna skulle resultera i lojalitet och fredliga förhållanden och medföra bättre skatteintäkter.

Förhållandena efter Augustus död 14 e.Kr. förde inte med sig större omställningar i det romerska samhället, ämbetsmannakarriären eller statsmaktens utveckling. Ett tydligt drag var ändå att kejsaren i allt högre grad tog avstånd från den republikanska tidens förvaltningssystem. Däremot blev de ekonomiska, monetära och sociala kriserna allt vanligare under 200-talet, vilket ledde till ett avstannande, förfall och slutligen en kollaps av det romerska samhället. Armén fortsatte dock att vara det sammanhållande limmet i det romerska samhället genom hela kejsartiden.

De stora förändringarna i det romerska riket kom oftast inifrån, inte utifrån i form av yttre anfall, även om detta slutligen avgjorde Roms öde. I den här processen särskilt under senantiken blev den romerska armén en maktfaktor i förvaltningen som antingen krönte nya kejsare eller såg till att dessa avsattes.

Rom – krigets och våldets barn

Det är ingen överdrift att hävda att krigets väsen och våld låg i Roms hjärta. Detta påstående konkretiseras redan i myten om Roms grundläggande. Tvillingbröderna Romulus och Remus, Roms mytologiska grundare, var nämligen krigarguden Mars' söner vilka föddes som ett resultat av att modern Rhea Silvia blev våldtagen. Ett annat mera påtagligt tecken på krigets ständiga närvaro i romarnas liv var Janus' templets dörrar på Forum Romanum. Enligt sägen stod dubbelbronsdörrarna öppna om det rådde krigstillstånd i riket, medan de var stänga i fredstid. Om vi ska ta historikern Livius på allvar, var dörrarna till Janus' templet bara två gånger stängda under hela den långa tiden från kungatidens gryning under Numa Pompilius tid (traditionell regeringstid 715–673 f.Kr.) fram till ingången av Augustus' styre vid slutet av det 1:a århundradet f.Kr.

Redan från första början var Roms politik *divide et impera*, att "söndra och härska", vilket i praktiken innebar att alla nationer, folk och stammar som stod i vägen för rikets intressen eller utbredning skulle vid behov slås ned och kuvas till och med militär kraft. Militära erövringar resulterade regelbundet i instiftandet av politiska allianser, förbund eller skapandet av klientkungadömen ute mot Roms gränser, vilka direkt eller indirekt var Roms vasaller och styrde bara genom hennes godkännande. Redan antika historiker menade att Roms styrka låg i hennes utomordentliga politiska institutioner, vilka – även om det kanske fanns delade åsikter i samhället – kunde effektivt användas för att främja en geografisk expansion av riket. Den geografiska utvidgningen och kolonialismen möjliggjordes tack vare den effektiva krigsmaskinen i vilken en slagkraftig örlogsflotta ingick.

Faktum är att allt i Romarriket var genomsyrat av militaristiska ideal och samhällsfunktioner, precis som i Sparta. Krig blev snart en statlig affär med obligatorisk tjänstgöring för alla manliga medborgare.

De stora militärreformerna som drevs igenom av Gaius Marius (ca 157–86 f.Kr.) under republikens slut, skapade den romerska yrkesarmén i den form vi känner den med *legionen* som grundenhet. Nyheten med den professionella, romerska armén var att för första gången hade soldaten fasta löner och undertecknade arbetskontrakt vilkas längd varierade mellan 16 och 25 år, med ett medeltal omkring 20 år. Det här ökade på stabiliteten i samhället, men samtidigt sköt Roms statliga utgifter i höjden, vilka såklart kunde täckas bara med förhöjda skatter. På sikt ledde yrkesmässigheten inom armén dessutom till att kåren tog avstånd från samhället och skapade ett självständigt maktblock med många olika slags politiska konsekvenser.

För den individuella soldatens del kunde en fullgjord militärtjänst också resultera i romerskt medborgarskap, som blev ett effektivt, men också eftertraktat verktyg i den s.k. *romaniseringen* av folken med icke-romersk bakgrund. Med *romanisering* menas i vetenskapligt tal en statligt styrd överföring av romerska kulturvärden på representanter för andra folk, etniciteter och nationer. Medborgarskapet erbjöd en av de viktigaste kanalerna att klättra socialt i rang inom det romerska samhället, redan av den orsaken att det blev ärftligt. Krigsveteraner var en annan särgrupp som erhöll specialbehandling inom det romerska samhället, då de oftast efter sin tjänstetid i armén fick en slags bonus i form av en "stuga med mark" i någon romersk koloni.

Romerska armén och legionen

Romartiden är mera komplex än den grekiska, även om armén var en enda centralt styrd enhet under hela sin existens, som förde en ganska standardiserad krigföring. Betydande skillnader fanns dock i storleken på enheterna samt deras funktioner mellan den republikanska och kejsartidens armé, men också inom tidig och sen kejsartid. När det romerska riket expanderade, kom nya truppförband (*auxilia*) också att rekryteras bland de allierade folken och ute i provinserna, vilka oftast var annorlunda sammansatta och också beväpnade. Men de kunde ändå ha romerskt befäl trots att trupperna inte var reguljära romerska legionärtrupper. Många förändringar inom armékåren kan ses som svar på politiska, ekonomiska eller militära förändringar i samhället. Till sist är det kanske av intresse att notera att Rom som stadsstat och världsmakt kom till och existerade via sin armé och vapenmakt, och gick också under samma väg, när den inte mera i rikets västra del kunde uppfylla sina huvudfunktioner.

Man antar att den grekiska falangen med hoplitter var den ursprungliga förebilden för den romerska arméns strukturering under tidig republikansk tid. Men i och med intåget av den hellenistiska tiden (4:e århundradet f.Kr.) och en allt rörligare krigföring, föll också den gamla falangen snabbt ur mode. I stället utvecklade romarna sin egen "kompanienhet" kallad *manipeln* (*manipulus*), som bättre kunde anpassas till gällande omständigheter. *Manipeln* bestod i början av ungefär 160 man.

Den romerska armén omorganiserades i stora grundenheter av Gaius Marius som kallades för *legioner*. Varje legion hade sitt egennamn vid sidan av ett ordningstal. En legion kunde till exempel heta *Legio III Parthica*, vilket berättade att detta var den *tredje partiska legionen*. Man har genom tiderna lyckats identifierat ur arkeologiskt och skriftligt källmaterial över 50 olika legioner, medan antalet legioner som tjänstgjorde samtidigt rörde sig kanske omkring 30. Under tidig kejsartid varierade antalet tjänstgörande legioner mellan 26–28, men steg till 33 under senantikens tid, även om förbandens storlek och styrka samtidigt gick ned. Den romerska arméns totala styrka kan under sin glansperiod ha uppgått till kanske 180 000 man.

Dessutom fanns det ett stort antal indelta hjälpförband (*auxilia*), ofta sammansatta av allierade eller främmande folk. Den romerska arméns hela bokstyrka kan därför ha omfattat åtminstone 350 000 – 500 000 man, medan andra menar att den kan ha uppgått till omkring 1 000 000 trupper. Alltså, i jämförelse med den grekiska tidens lokala härar på 10 000 – 50 000 man var den romerska armén alltså imponerande stor, även i modern skala helt överlägsen.

Bokstyrkan i en romersk legion under kejsartiden (latin: *legio*, romersk häravdelning) varierade normalt mellan 5 000 – 6 000 man. Hierarkiskt indelades en legion i 10 *kohorter* (*cohors*) på 480 man var, emedan kohorten ersatte den republikanska tidens *maniplar*. Den första kohorten i legionen var den viktigaste av alla och bestod av elitsoldater. I vissa moderna arméer pratar man ännu på motsvarande sätt om "spetskompaniet". Vid sidan av "enkla" kohorter fanns också "dubbelkohorter". Förbandets styrka var då dubbelt så stort och bestod av fem dubbla *centurior*, det vill säga minimum 800 men ofta 1 000 man. Varje kohort indelades administrativt i sex *centurior* (*centuria*) på 80 man var. Den minsta indelta enheten kallades för *contubernia*, bestående av 10 grupper av åtta man var, vilka "levde och åt tillsammans". Vidare hade varje legion åtminstone 180 ryttare på häst (*equites*). Legionerna stöddes dessutom av lättare beväpnade allierade hjälpstyrkor (*auxilia*) i olika sammansättningar.

Jämfört med de grekiska trupperna var den romerska arméns absoluta styrkor mångsidigheten och den relativt stora rörligheten, professionalismen och framför allt disciplinen den livslånga träningen förde med sig samt förmågan att föra en förödande närmkamp. Långdistanseffekten och mobiliteten uppnåddes via hjälpförbanden som kavalleriet eller "specialstyrkor" som ingenjörer eller pilbågsskyttar vilka stödde legionerna.

Den romerska arméns befälsstruktur

Det karaktäristiska med den romerska ämbetsmannakarriären kallad *cursus honorum* var att den inleddes med vissa militära ämbeten och därefter höll man olika andra tjänster i en förutbestämd ordning.

Avvikande från moderna arméer fanns det i det romerska militärsystemet bara två klasser av personal: *officerare* och *soldater* (*legionärer*). I officerskåren fanns det för det första de "anlitade" som utgjorde staben (*officium*). Alla dessa var inte nödvändigtvis professionella officerare, utan kanske bara politiskt utnämnda personer på en roterande basis. Den andra gruppen utgjordes av de *enlistade*, yrkessoldaterna eller "krigarna" som hade ett skriftligt anställningskontrakt. Det som fattades däremellan var det moderna underbefälet och underofficerarna (*Non Commissioned Officer* eller *NCO*). Den mellanliggande, överbyggande rollen i den romerska armén uppfylldes på sätt och vis av de professionella yrkesofficerarna, *centurionerna*, vilka blev det sammanhållande elementet mellan det som oftast var ett politiskt element och yrkessoldaterna, *legionärerna*. En typisk *centurion* var *plebei* ("vanligt folk") till sitt ursprung, men han hade arbetat sig fram genom de militära graderna till en ledande ställning.

Det är omöjligt att direkt "översätta" den romerska legionens och militärens kommando- och befälsstruktur till ett modernt militärt språk eftersom den var så annorlunda strukturerad. Den antika och moderna befälsstrukturen har dock gemensamma drag. Ett gemensamt drag är att båda var starkt reglerade och man avancerade från grad till grad. Dessutom har många praktiska romerska seder och traditioner överförts på den moderna soldaten, bland annat typiska militärkontrakt på 20 eller 25 år eller marschavstånden med packning på 25–30 kilogram.

Det högsta befälet i en romersk legion innehades av en *legat* (*legatus* också kallad *legatus legionis*) som normalt utnämndes av kejsaren själv och som representerade det högsta samhällsskiktet. Legaten kunde till exempel vara en senator som innan varit en *pretor*.

Till sin hjälp hade *legaten* typiskt sex *militärtribuner* (*tribunus militum*) vilka under kejsartiden antingen kom ur senatorklassen eller riddarståndet (*equites*). I normala fall var en *legat* en man i 20-årsklassen med bakgrund i de rikaste familjerna. Den ledande tribunen av de sex som samtidigt innehade posten av vicekommendör i legionen, kallades *tribunus laticlavus*, alltså tribunen med "det breda lila bandet".

Militärtribunerna assisterades av andra stabsofficerare som en *praefectus castrorum* eller lägerchefen, ibland kallad *prefekten*. Varje legion hade vidare fem *tribuni angusticlavii*, vilka rekryterades ur riddarklassen och tjänstgjorde typiskt 3–4 år åt gången. De kunde bland annat övervaka *centurionerna*.

Under hela sin historia utgjordes ryggraden i den romerska armén av *centurionen*, officeren som tog sitt namn från latinets "100" (*centum*), det vill säga antalet trupper han ledde. *Centurionen* var en exemplarisk soldat som hade utmärkt sig på stridsfältet och bevisat sin tapperhet gång på gång. Hans primära uppgift var att upprätthålla

disciplinen i sin *centuria* och leda sina män ut i strid. *Centurionen* assisterades av en *optio* att leda enheten och övervaka att kommandona följdes. Vid sidan av dessa kunde man träffa på en fanbärare (*signifer*) som bar på den romerska legionens fana eller en *aquilifer* som bar på legionens örstandard (*aquilan*).

I motsats till infanterienheterna, leddes kavallerienheter (*equites*) av en *decurion*, ofta i storleken av en *turma* på omkring 30 soldater. En *decurion* var ofta som en *centurion*, en soldat som arbetat sig upp i hierarkin genom sina duktiga insatser. Hans uppgift var att se till kavalleristerna och hästarna.

I en fullstark legion skulle det ha funnits 60 *centurioner* uppdelade på 10 kohorter. En komplicerad rangordning existerade mellan *centurionerna*. En *centurion* skulle ha varit den högsta befälhavaren i sin normalstora enhet, en slags "kompanichef" med motsvarighet av löjtnants- eller kaptensgrad. En *centurion* av en dubbelstor *centuria* innehade en högre rang, kanske motsvarande en major. Den första kohortens, den ledande kohortens, äldsta *centurion* kallades för *Primus Pilus* eller *Primipilus*, "det första spjutet" eftersom han var ledare för den första dubbelstarka kohorten i legionen. Man skulle kunna tänka sig honom som en "överste" i modern bemärkelse. På botten av hierarkin fanns den tungt beväpnade "krigsmaskinen", legionären, också kallad *miles* på latin.

Den romerska armén på fältet och i arkeologiska fynd

Ett av de mest klassiska och påfallande visuella elementen för den romerska armén var dess fältläger som vanligtvis hade en rektangulär form, den s.k. spelkortsformen, särskilt ute i öppen, flat terräng. Många av dessa var mer eller mindre tillfälliga arrangemang vilka användes av en marscherande armé för att erbjuda tillfälligt skydd.

De romerska militära anläggningarnas form och funktion varierade ändå ganska långt beroende på om de var fasta eller tillfälliga arrangemang eller om man befann sig i rikets västra eller östra halva. Lägrens interna försvarsanordningar eller konstruktioner tog sig också olika arkitektoniska uttryck under olika perioder. En allmän trend var att de romerska befästningarna blev mindre under senantiken samtidigt som enheternas totalstyrka och slagkraft gick ned.

De romerska befästa fältlägren indelades normalt i fyra delar av farlederna och bildade en korsformad struktur enligt de huvudsakliga geografiska riktningarna på horisonten, i nord-sydlig och öst-västlig riktning. Vägarna mynnade ut i fyra portar i de olika väderstrecken. Legionens indelta element hade sina egna, förutbestämda platser inom lägret så att staben låg alldeles i centrum där det bästa skyddet fanns.

Om det var möjligt höll sig romarna helst till öppna marker och försökte undvika skogar eller besvärlig terräng eftersom arméns logistik inte fungerade i den här typens omgivning. Det oaktat har det visat sig att den romerska armén adapterade sig ganska snabbt till annorlunda omgivningar och former av militär arkitektur. Romerska befästningar var också ganska annorlunda i rikets västra och östra halvor. I öster, till exempel i Mesopotamien, byggde man större fasta försvarsanordningar av sten eller

tegel, i storlek från några hektar upp till 60–80 hektar i vilka stora delar av en legion kunde inkvarteras.

Även om den romerska arméns taktiska, organisatoriska och tekniska utvecklingsnivå samt operativa strategier ändrade kraftigt under tidens lopp, kan man säga att traditionen att göra saker enligt reglementet och handboken försvann aldrig. Arméns grund var den kraftigt beväpnade och väl skyddade fotsoldaten, alltså legionären med sina offensiva vapen ämnade för att förgöra fienden i närkamp. Legionären var som hopliten tungt beväpnad och bar på en hjälm, skyddsharnesk, under kejsartiden en stor rektangulär sköld, ett kort svärd för närkamp och ett långt spjut. Legionären var en formidabel krigsmaskin i sig själv, för han skulle vara självförsörjande och skulle till exempel bära all sin utrustning, inklusive egen proviant och dryck. Legionären förväntades marschera åtminstone 20–25 km dagligen med full utrustning, men kunde prestera betydligt mer.

Det intressanta med romartiden ur vetenskaplig synvinkel är att de arkeologiska lämningarna och materialet är oftast ganska lika, oberoende var man råkar befinna sig inom det forna riket. Det här är till stor hjälp i identifieringen och dateringen av arkeologiskt material.

Romarrikets militära struktur har bland annat kartlagts via luftburna element som flygfotografier eller satellitkartografi, där bland annat militärlägrets form eller element antyder vilken ålder den arkitektoniska strukturen har. Det finsk-svenska satellit- och kartografiprojektet i Mesopotamien (FSAPM) har bland annat nyligen för första gången kartlagt Roms östgräns i norra Mesopotamien mot Parthien och Persien med hjälp av satellitbilder (publikation 2024).

Strategi, taktik, och kolonialism under antikens tid

Av antikens två grundalternativ i krigföring – att störta motståndaren eller att utmatta den – var det romerska sättet definitivt att nöta ned fienden, sakta men säkert. I avsaknad av internationella överenskommelser om skydd för civilbefolkningen eller kulturarv i allmänhet ansågs plundrande, härjande och en totalförstörelse av både civila och militära mål vara ett helt normalt beteende.

Att plundra städer, ägodelar, kulturskatter, skördar eller sälja de underkuvade folken till slaveri ingick i romersk krigföring. I själva verket, allt som den romerska Senaten och kejsaren kunde hitta på, användes för att uppnå Roms allmänna militärstragiska mål. Och där normala och juridiska medel tog slut, vidtog svek, lögn och propaganda som i fallet där Karthago och Korinth jämnades med marken 146 f.Kr.

Trots många försök att glorifiera den romerska kulturens landvinningar, kvarstår faktumet att krigföringen var brutal och grym. Särskilt civilbefolkningen blev oftast ytterst hårt bemött av romarna och alla slag av uppror eller yttrandefrihet blev järnhårt nedslagna. I den här bemärkelsen var den romerska krigföringen förstås ljusår från den grekiska tidens respektfulla seder, i vilka det till exempel kunde ingå

överenskommelser om en vapenvila för att tillåta fienden att bärga sina döda från slagfältet eller anordna avlidna en anständig begravning.

Den romerska frammarschen på det italienska fastlandet och i Medelhavsområdet i större skala var snabb och den dominerande ställningen försäkrades mellan ca 280–146 f.Kr. Efter det sista Puniska kriget 149–146 f.Kr. mot Karthago var Rom Medelhavets absoluta politiska, ekonomiska och militära härskare. Romersk kolonialisering genomfördes i praktiken via krigstågen, inte genom fredlig handel eller migration som ofta var fallet under den grekiska tiden.

Även om kolonisation som fenomen förekom tidigt i den grekiska världen till exempel i Syditalien på Sicilien eller Anatoliens västkust, blev det påtagligt i öster efter Alexander den Stores död och rikets upplösning i de Ptolemaiska och Seleukidiska rikena. Den hellenistiska tidens militära övningar gjorde den grekiska kulturen och det grekiska språket till det dominerade språket, men samtidigt växte behovet att bosätta ett stort antal krigsveteraner i nya kolonier, veteraner som aldrig återvände hem.

I Greklands fall fanns det en gammal, mångtusenårig kulturell koppling mellan fastlandet, öarna och kolonierna i Mindre Asien eller Nordafrika, och befolkningen hade delvis till och med samma genetiska ursprung. I Roms fall var kolonisering från första början direkt inriktad på en militär kuvning av områden utanför Italien och bortom havet, vilket ledde till en politisk och ekonomisk exploatering av områdena. Expansionsartade krig var sällsynta under det första århundradet e.Kr., medan Romarriket nådde sin största utvidgning under Trajanus' (98–117 e.Kr.) och Hadrianus' (117–138 e.Kr.) tid, då kanske en fjärdedel av världens befolkning levde och dog under Roms välde.

Utvecklingen gick egentligen i motsatt riktning under den romerska tiden; de kuvade områden befästes med utbygget av militära kolonier för veteraner, romerska städer och utdelning av marker med lantbruk åt överklassen.

Såsom Roms grundare Romulus och Remus i legenden överlevde genom att en varginna adopterade och diade dem, överlevde Rom som ett världsrike genom att suga ut provinsernas rikedomar och materiella och mänskliga resurser.